

JAHONGIR MAMATQOSIMOV

**“MADANIYAT VA SAN’AT KOLLEJLARI O‘QUVCHILARIDA
NOMODDIY MADANIY MEROSNI MUHOFAZA QILISH
BO‘YICHA USLUBIY TAVSIYALAR
 (“Ommaviy bayramlar rejissurasi va aktyorlik mahorati”
fani misolida)”
uslubiy qo‘llanma**

TOSHKENT 2014

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MADANIYAT VA SPORT ISHLARI
VAZIRLIGI**

O‘ZBEKISTON DAVLAT SAN‘AT VA MADANIYAT INSTITUTI

JAHONGIR MAMATQOSIMOV

**“MADANIYAT VA SAN‘AT KOLLEJLARI O‘QUVCHILARIDA
NOMODDIY MADANIY MEROSNI MUHOFAZA QILISH
BO‘YICHA USLUBIY TAVSIYALAR
 (“Ommaviy bayramlar rejissurasi va aktyorlik mahorati”
fani misolida)”
uslubiy qo‘llanma**

TOSHKENT 2014

Mazkur uslubiy qo‘llanma 2010 yil 7 oktabrda Vazirlar Mahkamasi tomonidan “2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy merosni obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish” Davlat dasturining nomoddiy madaniy merosni o‘rganish masalalarini oliy ta‘lim va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasalarining tegishli fanlar o‘quv dasturlariga kiritish, qo‘llanmalar tayyorlash va chop etish, nomoddiy madaniy merosni saqlovchi va yetkazuvchilarni o‘quv dasturlarini takomillashtirish ishlariga va bevosita o‘quv jarayoniga jalb etish kabi bir qancha bandlarining ijrosini ta‘minlashda uslubiy manba bo‘lib, o‘z oldiga nomoddiy madaniy meros namunalarini kelajak avlodga navqiron tarzda yetkazish, nomoddiy madaniy merosni asrash, uni muhofaza qilish texnologiyasini yaratish kabilarni maqsad qilib qo‘ygan.

Uslubiy qo‘llanma madaniyat va san‘at kolleji o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, mutaxassislik fani hisoblangan “Ommaviy bayram va aktyorlik mahorati” fani yuzasidan tayyorlangan.

Mas‘ul muharrir

O‘zDSMI dotsenti, pedagogika fanlari doktori
Nilufar ISAQULOVA

Taqrizchilar

O‘zDSMI kafedra mudiri, san‘atshunoslik fanlari
nomzodi, professor v.b. Marina YUSUPOVA

TMK kafedra mudiri, O‘zbekiston
Respublikasida xizmat ko‘rsatgan madaniyat
xodimi, dotsent Shermet XAYITBAYEV

Mazkur uslubiy qo‘llanma O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti Badiiy, o‘quv-uslubiy kengashida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan.

Bugungi shiddatli davrda chinakam ma'naviyatli va ma'rifatli odamgina inson qadrini bilishi, o'z milliy qadriyatlarini, milliy o'zligini anglashi, erkin va ozod jamiyatda yashash, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o'ziga munosib o'rin egallashi uchun fidoyilik bilan kurasha olishi mumkin.¹

I.A.Karimov

KIRISH

Har bir xalqning ijtimoiy-madaniy hayotida azaliy an'ana, urf-odat, marosim, bayramlar alohida o'rin tutadi. Ular kishilar turmush tarzining o'ziga xos hodisasi sifatida namoyon bo'ladi. Davlatimiz rahbarining "Har qaysi xalq yoki millatning ma'naviyatini uning tarixi, o'ziga xos urf-odat va an'analari, hayotiy qadriyatlaridan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Bu borada, tabiiyki, ma'naviy meros, madaniy boyliklar, ko'hna tarixiy yodgorliklar eng muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi"² – deb ta'kidlagan so'zlari, mustaqillik davrida ma'naviyatga, madaniyatga va san'atga bo'lgan e'tiborning yuksak dalilidir.

Madaniyat, san'at, fan va ta'lim sohalarini rivojlantirish, uni yangi davr, yangicha dunyoqarash nuqtai nazaridan taraqqiy toptirish, bu sohalarda ham islohatlarni amalga oshirish davlatimiz va jamiyatimiz istiqbolining ustuvor yo'nalishlaridandir. Bunday zamonaviy tushunchalar, yangi uslublar, kashfiyotlar nechog'li ahamiyatli bo'lsa, ajdodlarimizning bu sohalardagi ma'naviy-ijodiy merosining ahamiyati ham undan kam emas. Yurtimizda istiqbol yillarida ulkan iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy islohatlar olib borilmoqda.

Shu sabab so'nggi yillarda Respublikada madaniyat va san'at, shu jumladan bayramlarga bo'lgan e'tibor kun sayin oshib bormoqda. Chunki, bayram-o'ziga xos, ko'p tomonli ijtimoiy hodisa bo'lib, har bir insonni, jamiyatning hayotini namoyon etadi. Uning barcha dunyo xalqlari orasida tarqalganligidan, bayramlarning inson va jamiyat uchun hech narsaga almashtirib bo'lmaydigan bebaho boylik ekanligiga amin bo'lamiz.

¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – B. 16.

² Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – B. 29.

Tarbiya tizimida bayram o'ziga xos muhim va yirik tadbir sanaladi. Xalqning eng yaxshi an'analari, odatlari, ahloqiy qoidalarini o'zida mujassamlashtirishi, saqlashi va rivojlantirishi bilan yoshlar tarbiyasida ham bayramning ahamiyati katta.

Tarix shuni isbotlaydiki, bayramlar ma'nosi, g'oyasi xalqning o'yi, dardi, orzu-umidlari asosida paydo bo'lgan va o'zgarib, rivojlanib borgan. Bayramlarning yana bir xususiyati ularning muayyan vaqt, maxsus sana bilan bog'liqligidir. Kishilarda bayram kayfiyati avvaldan belgilangan vaqt, sana, kun kelganida paydo bo'ladi. Masalan, qishning sovuq kunlaridan so'ng ob-havoning isishi, tevarak-atrofnig ko'm-ko'k libosga o'ranishi, dov-daraxtlarning gullashi – bahor kelishi barcha kishilarga olam-olam quvonch shodlik olib keladi. Albatta, bu o'zgarishdan har kim o'zicha zavqlanadi. Ammo tabiat go'zalligi va bahor shodiyonasi hamma uchun umumiy bo'lganligi sababli odamlarda uni birgalikda nishonlash kayfiyati ham tug'iladi. Ana shu ehtiyojni qondirish uchun maxsus vaqt belgilanadi. Bu sanalarni belgilashda ming yilliklar tajribasidan kelib chiqiladi. Masalan, quyoshning hamal burjiga kirish vaqti "Navro'z" bayrami o'tkaziladigan vaqt sifatida belgilangan.

Bayramning o'ziga xos xususiyati unda keng ommaning ishtirok etishidir. Bayram avvalo ko'pchilik uchun uyushtiriladi va u bevosita odamlarning ishtirokida o'tadi. Teatrlar, konsert zallari, televideniye ko'rsatuvlari, radio eshittirishlarida omma faqat tomoshabin, tinglovchi rolini bajarsa, bayramlarda odamlar faol ishtirokchi sifatida qatnashadi. Bayramlarda hamma o'z qobiliyatini namoyish qilishi mumkin. Kishilar bayram tadbirlarini ishtirokchi sifatida kuzatadi va bo'lgan voqelarga o'z munosabatini bildiradi. Bayramlarning o'ziga xos yana bir xususiyati ularning bir necha (kompleks) tadbirlar sintezidan tashkil topishidir. Har bir bayram ko'plab tadbirlar asosida uyushtiriladi. Bayramning tashkil qilinishi – uning mavzusi, g'oya, yo'nalishi maxsus shakl, tadbir va marosimlar orqali namoyon etishdir. Odatda har bir ommaviy (ayniqsa, ochiq joylardagi) bayramning ochilish marosim-tadbiri bo'ladi. Undan so'ng, bir joyda – bayram ko'rgazmalari, ko'rik-tanlovlari; ikkinchi joyda – dor o'yini, polvonlar chiqishlari; uchinchi joyda - askiya va qiziqchilar chiqishlari, qo'g'irchoq teatri tomoshalari; to'rtinchi joyda – badiiy havoskorlik jamoalari, folklor etnografik ansambllari konsertlari; beshinchi joyda –

sport musobaqalari kabilar tashkil qilinadi. An'analar, marosimlar, teatrlashtirilgan konsert va tomoshalar, karnavallar, namoyishlar, xalq o'yinlari bayramlarning asosiy tarkibiy qismi sanaladi. Ommaviy bayramlar shu kabi tadbirlar asosida o'tkaziladi¹.

Qadimdan, insoniyat paydo bo'lgan zamondan boshlab, bayramlar shaxsning hayotdagi muvaffaqiyatlari, orzu-umidi, voqea, hodisalar, mehnatdagi va boshqa sohalardagi yutuqlari, bosib o'tgan yo'llarini chuqur anglash, g'alabalardan faxrlanish, ertangi kunga umid bilan yashash, bayram arafasida bir-birini qutlash, kelajak hayot uchun yaxshi istaklar bildirish, ishlariga omad, baxt tilash, o'zligini, millatini anglash, milliy mafkurasiga ega bo'lishdek g'oyalarni ilgari surgan. Bayramlar vaqt qadriga yetish, uni e'zozlash uchun sharoit yaratadi.

Bayram insonlarning estetik kechinmalariga ta'sir qilib, shaxsning ma'naviy dunyosini boyitadigan vositadir. Bayram va tomoshalarning asosini milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmat, ehtirom egallab, insonlarga badiiylik, san'at orqali estetik zavq bag'ishlashdek vazifalar ustuvor turadi. Bayram tashkilotchilari, ayniqsa ssenariychi, rejissyor ishlatilayotgan materiallarning dolzarbligi, hujjatlar, faktlarning aniqligi va ularning badiiy uslublari yordamida sintezlash kabi vazifalar ulardan juda ham katta javobgarlikni talab qiladi. Bunday tadbirlar insonlarning ijtimoiy-psixologik talablariga javob berib, mayda guruhlardan ommaviylikka o'tib, shaxslarning ommaviy harakatidagi faolliklarini oshirib, bayramona dam olishdek sharoitni yaratishga turtki bo'ladi.

Har qanday milliy bayram qayerda va qachon o'tkazilishidan qat'iy nazar – uning asosini xalq ijodi, folklor qisqa qilib aytganda nomoddiy madaniy meros tashkil etadi. Chunki milliy bayramlarning umumiy kayfiyati, bahosi o'sha millatning urf-odati, marosim va an'analariga qarab belgilanadi.

Bayram va tomoshalar aslida nomoddiy madaniy meros namunasi hisoblanib, o'z o'rnida nomoddiy madaniy merosning ko'pgina namunalari sintezi asosida vujudga keluvchi ijtimoiy hodisadir.

¹Qoraboyev U. X. O'zbek xalqi bayramlari. – Toshkent: Sharq, 2002. – B. 43

Nafaqat Respublikamizda balki butun dunyoda hozirda nomoddiy madaniy meros namunalarini muhofaza qilish va uni kelajak avlodga yetkazish borasida talaygina ishlar amalga oshirilmoqda.

Mazkur uslubiy qo'llanma 2010 yil 7 oktabrda Vazirlar Mahkamasi tomonidan "2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy merosni obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish" Davlat dasturining nomoddiy madaniy merosni o'rganish masalalarini oliy ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining tegishli fanlar o'quv dasturlariga kiritish, qo'llanmalar tayyorlash va chop etish, nomoddiy madaniy merosni saqlovchi va yetkazuvchilarni o'quv dasturlarini takomillashtirish ishlariga va bevosita o'quv jarayoniga jalb etish kabi bir qancha bandlarining ijrosini ta'minlashda uslubiy manba bo'lib, o'z oldiga nomoddiy madaniy meros namunalarini kelajak avlodga navqiron tarzda yetkazish, nomoddiy madaniy merosni asrash, uni muhofaza qilish texnologiyasini yaratish kabilarni maqsad qilib qo'ygan.

Uslubiy qo'llanma madaniyat va san'at kolleji o'quvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, asosiy mutaxassislik fani hisoblangan "Ommaviy bayram va aktyorlik mahorati" fani yuzasidan tayyorlangan.

I BOB. MADANIYAT VA SAN'AT KOLLEJLARI O'QUVCHILARIDA NOMODDIY MADANIY MEROSNI MUHOFAZA QILISH TIZIMINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

1.1. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limida nomoddiy madaniy merosning talqini va fanlar tarkibida o'zlashtirilishi

Nomoddiy madaniy meros nafaqat urf-odat, marosim, an'ana yoki bayram, balki inson ongi va tafakkuri bilan yaratilgan jamiki ma'naviy-nomoddiy meros majmui. Bu ulkan meros, garchand hajm jihatidan o'lchab bo'lmasada, lekin uzoq o'tmishni, ta'bir joiz bo'lsa kelajakni hikoya qiluvchi meros. Bu meros kilogramm, tonna, santimetr, metr, kilometr kabi o'lchanmasada, lekin tarbiya jarayonida uning vazni ulkan, milliylikni saqlash, o'zlikni anglashda esa tengsiz, bitmas-tuganmas xazinadir.

Tarixdan ma'lumki, har bir xazina o'ziga xos usullar bilan himoya qilingan va muhofaza etilgan. Xo'sh, nomoddiy madaniy meros qanday va qay usulda muhofaza etilishi kerak. Avvalo, uni xalq merosi sifatida o'rganar ekanmiz, u kimlardan yoki nimalardan, nima uchun muhofaza etilishi kerak?, - degan savol tug'iladi.

Nomoddiy madaniy meros bu ajdodlardan bizga yetib kelgan meros, uni kelajak avlodga qadimiy va navqiron tarzda yetkazish biz zamon vakillarining burchidir. Biz o'tmish va kelajak o'rtasidagi ko'prikmiz. Demak, nomoddiy madaniy merosning kelajak avlodga navqiron tarzda yetkazish bizning zimmamizdadir.

Avloddan-avlodga o'tib kelayotgan qadriyatlar, urf-odatlar va marosimlar xalq ijodiyoti deb yuritib kelingan. Xalq ijodiyoti esa nomoddiy madaniy merosning bir ko'rinishi hisoblanadi.

Nomoddiy madaniy meros quyidagi sohalarda namoyon bo'ladi:

O'zlikni namoyon qilishning og'zaki an'ana va shakllari bizning tushunchamizdagi xalq og'zaki ijodining o'zidir. Xalq og'zaki ijodida til muhim rol o'ynaydi. Chunki til ushbu merosni ifodalashda va kelgusi avlodga yetkazishda eng asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Xalq og'zaki ijodining tur va janrlari juda keng. Uning tarkibiga mif, afsona, rivoyat, ertak, maqol, matal, doston, masal, hikmatli

soʻzlar, tez aytish va boshqa janrlar, muxtasar qilib aytganda, xalq merosining ogʻzaki ravishda ifodalanadigan barcha tur va janrlari kiradi.

Ijrochilik sanʼati tarkibida nomoddiy madaniy merosimizning juda katta qismi oʻz ifodasini topadi. Sodda qilib aytilganda, ijrochilik sanʼatiga xalq ijodining ijrochilik va namoyish bilan bogʻliq janrlarining barchasi kiradi. Bunda musiqa, raqs, xalq tomosha sanʼatining barcha janrlari tushunilishi kerak. Boshqacha qilib aytganda namoyish etishga (hoh u sahnada boʻlsin, hoh maydonda, hoh kichik davrada) moʻljallangan janrlar ijrochilik sanʼati tarkibiga kiritiladi.

Ijrochilik sanʼatining barcha janrlarini qamrab olmagan holda misol tariqasida quyidagilarni keltirish mumkin.

Musiqa yoʻnalishi boʻyicha: “Shashmaqom”, “Xorazm maqomlari”, “Toshkent-Fargʻona maqom yoʻllari”, Dutor va surnay maqom yoʻllari, “Tanovor”, “Ushshoq”, “Feruz”, “Suvora”, “Lazgi”, “Mavrigi”, “Miskin” singari turkumlar, “Katta ashula”, allalar, oʻlanlar, yallalar, laparlar, madhiyalar, termalar, shuningdek, “baxshichilik”, “xalfachilik” va hududga xos boshqa yoʻnalishdagi manbalar.

Raqs yoʻnalishi boʻyicha: Fargʻona, Xorazm, Buxoro, Surxondaryo raqs maktablari, hududlarga xos boʻlgan raqslar va raqs harakatlari, shu jumladan, bolalar, erkaklar, ayollarning yakka va guruhli raqslari.

Tomosha sanʼati yoʻnalishi boʻyicha: dorbozlik, polvonlik, anʼanaviy sirk, koʻzboylogʻichlik, qoʻgʻirchoqbozlik, masxarabozlik, yogʻoch oyoq oʻyinlari va boshqalar.

Urf-odat, marosim va bayramlar tarkibiga mehmondoʻstlik anʼanalari, axloq-odob bilan bogʻliq urf-odatlar, farzand tarbiyasi bilan bogʻliq marosimlar, beshik toʻyi, ism qoʻyish marosimi, sunnat toʻyi, sovchilikka borish, kelin salom, milliy va mahalliy miqyosda oʻtkaziladigan sayllar, hasharlar, tomoshalar, bayramlar va boshqalarni kiritish mumkin.

Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar deganda biz anʼanaviy xalq taqvimlari, kunning botishiga qarab kelgusi kunning qanday kelishini aytib berish, oyning turishiga qarab keyingi oyning taxminiy ob-havosini aniqlash, hayvonlar harakati orqali sodir boʻladigan voqealarni bashorat qilish, quduq qazish oʻrni yoki

imorat qurish joyini aniqlash, milliy sartaroshlik, an'anaviy tabobat, imoratsozlik, miroblik bilan bog'liq bilim va ko'nikmalar, pazandachilik san'ati kabilarni tushunamiz.

An'anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko'nikmalar misolida zardo'zlik, quroqchilik, kandakorlik, gilamchilik, do'ppido'zlik, qo'g'irchoqsozlik, kulolchilik, ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi va hunarmandchilikning boshqa yo'nalishi va turlariga oid bilim, ko'nikma va malakalarni kuzatishimiz mumkin bo'ladi.

Nomoddiy madaniy merosning muhofazasi esa, o'z navbatida, uning hayotiyligini ta'minlash, shu bilan birga uni identifikatsiyalash, hujjatlashtirish, tadqiq qilish, saqlash, himoya qilish, ommalashtirish, rolini oshirish, targ'ib qilish choralarini, asosan rasmiy va norasmiy ta'lim yordamida amalga oshirish hamda bunday merosning turli jihatlarini qayta barpo etish orqali amalga oshiriladi.

Nomoddiy madaniy meros muhofazasi bo'yicha dastlabki ishlar Osiyo qit'asida joylashgan mamlakatlar, xususan Yaponiya va Koreya Respublikasida boshlangan edi. O'tgan asrning 50-yillarida Yaponiyada, 60-yillarida Koreyada nomoddiy madaniy merosga boshlangan yangicha munosabat keyinchalik Amerika qit'asidagi Boliviya ham qo'llab-quvvatlandi va 20 asrning oxirgi 10 yilligida YUNESKO kun tartibiga asosiy masalalar qatorida kiritildi. Buning natijasida "Jahon nomoddiy madaniy merosi durdonalari" dasturi e'lon qilindi.

YUNESKO tomonidan nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish borasida faqat tavsiyaviy hujjatlar va dasturlar bilan cheklanib qolinmasdan huquqiy-normativ hujjat yaratish yo'lida ishlar olib borildi va 2003 yili YUNESKO Bosh konferensiyasining Fransiya (Parij)da o'tkazilgan 32-sessiyasida Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish Konvensiyasi qabul qilindi.

Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish Konvensiyasi 2006 yildan to'laqonli kuchga kirdi va uni boshqarish bo'yicha Operativ yo'riqnoma ishlab chiqildi. Operativ yo'riqnoma qotib qolgan hujjat emas va zamon talabiga mos ravishda unga qo'shimcha va o'zgarishlar kiritilib turiladi.

Masalan, 2010 va 2012 yillarda unga anchagina qo‘shimchalar kiritilgan va 2014 yilda ham yana bir qator o‘zgarish va qo‘shimchalar kiritilishi bo‘yicha takliflar 2013 yil dekabr oyida Ozarbayjonning Boku shahrida o‘tkazilgan Konvensiya ishtirokchi-davlatlari Hukumatlararo Qo‘mitasining navbatdagi yig‘ilishida tayyorlangan. Konvensiyani boshqarish uchun maxsus xizmatlar ham tashkil etilgan. Konvensiyaning eng oliy organi Bosh Assambleya hisoblanadi. U har ikki yilda bir marotaba chaqiriladi va unda barcha ishtirokchi-davlatlarning vakillari itirok etadilar. Uning boshqa bir organi – Hukumatlararo Qo‘mita hisoblanadi. Hukumatlararo Qo‘mita 6 ta hududga bo‘lingan mamlakatlarning vakillari, jami 24 ta davlat vakillari (har bitta hududdan 4 tadan davlat)dan tashkil topadi va har ikki yilda ulardan 12 tasining o‘rniga boshqa davlatlardan vakillar saylanadi.

Shunday qilib har bitta davlat 4 yil davomida Qo‘mitada a‘zo sifatida ishtirok etadi. Konvensiya ishini doimiy yuritish vazifasi Kotibiyatga yuklanadi va bu vazifani YUNESKO kotibiyati o‘z zimmasiga oladi.

Mazkur Konvensiyani ratifikatsiya qilish bo‘yicha harakatlar O‘zbekistonda 2005 yildan boshlandi va 2009 yilda “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish” to‘g‘risidagi Qonunga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritildi.

2010 yil 7 oktabrda Vazirlar Mahkamasi tomonidan “2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy merosni obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish” Davlat dasturi tasdiqlandi.

Mazkur Davlat dasturida quyidagilar e‘tiborga olingan:

– nomoddiy madaniy merosni o‘rganish masalalarini oliy ta‘lim va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasalarining tegishli fanlar o‘quv dasturlariga kiritish, qo‘llanmalar tayyorlash va chop etish;

– nomoddiy madaniy merosni saqlovchi va yetkazuvchilarni o‘quv dasturlarini takomillashtirish ishlariga va bevosita o‘quv jarayoniga jalb etish, ularga shart-sharoitlar yaratish;

– nomoddiy madaniy merosni o‘rganishga qiziquvchi talaba va o‘quvchilar uchun yozgi o‘quv kurslari, ochiq eshiklar kuni kabi tadbirlarni tashkil etish;

– yoshlarni nomoddiy madaniy meros bo‘yicha materiallar to‘plash va targ‘ibot ishlariga jalb etish;

– nomoddiy madaniy meros targ‘iboti bilan bog‘liq foto va video tanlovlar tashkil etish;

– oliy ta‘lim va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi hamda umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida «Xazina», «Meros», «Barhayot an‘analar» ko‘rik-tanlovlarini o‘tkazish;

– musiqa, madaniyat va san‘at ta‘lim yo‘nalishlarida o‘qiyotgan talabalarning nomoddiy madaniy meros borasidagi tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash va ushbu yo‘nalishdagi eng yaxshi tadqiqotlar tanlovlarini e‘lon qilish, g‘oliblarni rag‘batlantirish. Eng sara ishlarni ilmiy to‘plam shaklida chop etish;

– nomoddiy madaniy meros bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislarning malakasini oshirish;

O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti professor-o‘qituvchilari N.Isaqulova, S.Turotov. J.Mamatqosimov hamda magistrant K.Toshmatovalar ishtirokida YOA1-FQ-0-11416YOA1-003 “O‘quvchilarda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish tizimini shakllantirish” mavzusida 2014-2015 yillarga mo‘ljallangan yosh olimlar fundamental loyihasi ustida ish olib borilmoqda. Ma‘lumki, Respublikamizda hozirda 18 ta madaniyat va san‘at kollejlari mavjud. Bular:

1. Toshkent madaniyat kolleji
2. Respublika Estrada-sirk kolleji
3. Bekobod san‘at kolleji
4. Guliston san‘at kolleji
5. Jizzax san‘at kolleji
6. Samarqand san‘at kolleji
7. Navoiy madaniyat va san‘at kolleji
8. Buxoro madaniyat kolleji
9. Buxoro san‘at kolleji
10. Qarshi madaniyat kolleji

11. Qarshi san'at kolleji
12. Termiz san'at kolleji
13. Nukus madaniyat va pedagogika kolleji
14. Nukus san'at kolleji
15. Urgench san'at kolleji
16. Farg'ona san'at kolleji
17. Andijon san'at kolleji
18. Namangan san'at kolleji

Tadqiqot ishida tajriba-sinov maydonlari sifatida Buxoro madaniyat kolleji, Namangan san'at kolleji va Guliston san'at kollejlarning "Rejissyorlik" va "Aktyorlik" yo'nalishlari tanlangan. Mazkur kollejlarda nomoddiy madaniy merosning ikkita yo'nalishi, ya'ni ijrochilik san'ati va urf-odat, marosim va bayramlar yo'nalishlari bo'yicha tajriba-sinov ishlari olib borilmoqda.

Kollejlarda tegishli guruhlar sinov va tajriba guruhlariga ajratilib, har bir guruhdan nomoddiy madaniy meros yuzasidan kirish testlari olindi. Test natijalari tahlil etilib quyidagilarni amalga oshirish zarur deb topildi:

- ta'lim tizimiga nomoddiy madaniy merosni o'rganish masalalariga tegishli fanlarni joriy etish;
- o'quv dasturlarini tahlil qilish, mavzularni o'rganish va taklif tayyorlash;
- o'quv va uslubiy qo'llanmalar tayyorlab tatbiq etish;
- nomoddiy madaniy meros targ'iboti bilan bog'liq materiallar to'plash, taqdimotlar tayyorlash, video va audio materiallar tayyorlash;
- kasb-hunar kollejlari o'qituvchilarining malaka oshirish kurslari o'quv rejalari va dasturlariga nomoddiy madaniy merosni o'rganishga bag'ishlangan mavzularni kiritish;
- nomoddiy madaniy merosning barcha yo'nalishlari bo'yicha tadqiqotlarni o'tkazish, ularning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilib, amaliyotda o'z tasdig'ini topishini qo'llab-quvvatlash talaba va o'quvchilar uchun yozgi o'quv kurslari, ochiq eshiklar kuni kabi tadbirlarni tashkil etish;

- o‘quv jarayoniga nomoddiy madaniy merosni saqlovchi va yetkazuvchi tushunchalarni olib kirish;

- kollejda o‘tkaziladigan barcha madaniy-ma’rifiy tadbirlarda nomoddiy madaniy meros namunalaridan foydalanish va ularni keng targ‘ib qilish usullarini ishlab chiqish;

- mavzu yuzasidan o‘quvchilar o‘rtasida ko‘rik-tanlovlar, viktorina kechalarini o‘tkazish yuzasidan uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilmoqda.

Madaniyat va san’at kollejlari nomoddiy madaniy meros bo‘yicha o‘tiladigan fanlar va mavzular tahlili quyidagicha:

№	Ta’lim yo‘nalishi nomi	Fan nomi	Ajratilgan soat	Nomoddiy madaniy merosning qaysi yo‘nalishiga mosligi
1	1. Kasbi: kod – 3212105 Ommaviy bayramlar va teatrlashtirilgan tomoshalar rejissyori 2. Kasbi: kod – 3212101 Havoskorlik teatr jamoasi rahbari	Maxsus fanlar bloki: Ommaviy bayramlar va teatrlashtirilgan tomoshalar rejissurasi va aktyorlik mahorati	705/32	- O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an’ana va shakllari - Ijrochilik san’ati - Urf-odat, marosim va bayramlar
		Sahna nutqi	233/8	- O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an’ana va shakllari - Ijrochilik san’ati - Urf-odat, marosim va bayramlar
		Ritmika va raqs	108/10	- Ijrochilik san’ati
		Teatr tarixi	216/12	- O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an’ana va shakllari - Urf-odat, marosim va bayramlar
		Ommaviy bayramlarni (spektaklni) bezash	91/4	- O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an’ana va shakllari - Ijrochilik san’ati - Urf-odat, marosim va bayramlar - An’anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko‘nikmalar

		Ommaviy bayramlar tarixi	45/12	- Urf-odat, marosim va bayramlar
		Xalq urf-odatlar va an'analari, o'yinlari	34/34	- O'zlikni namoyon qilishning og'zaki an'ana va shakllari - Urf-odat, marosim va bayramlar
		Tasviriy san'at tarixi	68/8	- An'anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko'nikmalar
2	3210300 – Aktyorlik san'ati (turlari bo'yicha) 1. Kasbi: kod – 3210301 Drama teatri aktyori 2. Kasbi: kod – 3210302 Qo'g'irchoq teatri aktyori 3. Kasbi: kod – 3210303 Estrada artisti 4. Kasbi: kod – 3210304 Musiqiy teatr aktyori	Umumkasbiy fanlar bloki: Teatr tarixi	342/12	- O'zlikni namoyon qilishning og'zaki an'ana va shakllari Urf-odat, marosim va bayramlar
		Tasviriy san'at tarixi	97/8	- An'anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko'nikmalar
		Maxsus fanlar bloki: Aktyorlik mahorati	978/16	- Ijrochilik san'ati
		Sahna nutqi	401/8	- O'zlikni namoyon qilishning og'zaki an'ana va shakllari - Ijrochilik san'ati - Urf-odat, marosim va bayramlar
		Ritmika va raqs	364/10	- Ijrochilik san'ati
		Badiiy so'z	97/6	- Ijrochilik san'ati
		Rejissura asoslari	97/4	- Ijrochilik san'ati

Olib borilayotgan ishlarning amaliy natijasi sifatida Guliston san'at kolleji "Ommaviy tadbirlar rejissurasi" yo'nalishining barcha fan dasturlari, o'quv-uslubiy majmulari, o'quv rejalari kollej rahbariyati bilan kelishilgan tarzda qayta ko'rildi. Fan dasturidagi mavzular nomoddiy madaniy meros tushunchalari bilan boyitildi.

1.2. Madaniyat va san'at kollejlari o'quvchilarida nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish tizimini shakllantirish yuzasidan pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkillashtirish mezonlari

Mazkur dastur O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti "Estrada va ommaviy tomoshalar san'ati" kafedrasida yaratilgan bo'lib, dasturni tayyorlashda folklorshunos, musiqashunos, san'atshunos, teatrshunos, bayramshunos olimlar va soha ijodkorlari M.Rahmonov, M.Qodirov, T.Islomov, T.Tursunov, T.Boyandiyev, H.Ikromov, H.Abdusamatov, S.Tursunboyev, B.Sayfullayev, M.To'laxo'jayeva, T.Mirzayev, M.Jo'rayev, U.Qoraboyev, B.Aminov, R.Abdullayev, S.Yo'ldosheva, O'.Toshmatov, SH.Turdimov, T.G'ofurbekov, A.Nosirova, N.Isaqlouva, F.Ahmedovlarning ilmiy va ijodiy ishlaridan foydalanildi.

Dasturda madaniyat va san'at kollejlari o'quvchilarida nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish tizimini shakllantirish bo'yicha ta'lim texnologiyalardan dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda foydalanish shakllari, yo'llari, uslublari, vositalari, imkoniyatlari bayon qilish uchun mavzular keltirilgan. Shuningdek, o'quvchilarda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish tizimini shakllantirishda zamonaviy, pedagogik, axborot kommunikatsiya texnologiyalari hamda yangi texnik vositalardan foydalanish bo'yicha o'quvchilarga uslubiy tavsiyalar berilgan holda, ayrim ma'ruzalarga uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan va pedagogik tajriba-sinov maydonchalarida joriy qilinadi.

Dastur madaniyat va san'at kollejlarning o'quv rejasidagi maxsus fanlar bloki o'quv dasturlarida ko'rsatilgan nazariy, amaliy, yakka va mustaqil ta'lim soatlari asosida ishlab chiqilgan.

Dasturda madaniyat va san'at kollejlari o'qituvchilari uchun zaruriy amaliy-uslubiy tavsiyalar berilgan bo'lib, dasturdan pedagogik faoliyat jarayonida foydalanishi mumkin.

Dastur maqsadi: o'quvchilarda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish tizimini shakllantirish, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchi imkoniyati, qobiliyati, bilimini hisobga olish, o'quvchilarning bo'sh vaqtini to'g'ri va samarali

o‘tkazish yo‘llarini o‘rgatish, turli tadbirlar va mashg‘ulotlar tashkil qilish va o‘tkazishni nomoddiy madaniy meros namunalari bilan bog‘liqlikda olib borish.

Pedagogik tajriba-sinov jarayonida o‘quvchi:

- nomoddiy madaniy meros;
- nomoddiy madaniy meros yo‘nalishlari;
- o‘zlikni namoyon etishning og‘zaki an‘analari va shakllari;
- ijrochilik san‘ati;
- jamiyatning urf-odatlarini, marosimlari, bayramlari;
- tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar;
- an‘anaviy hunarmandchilik bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar;
- nomoddiy madaniy meros muhofazasi **haqida tasavvurga ega bo‘lishi;**
- nomoddiy madaniy meros yo‘nalishlarini;
- nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishni;
- Nomoddiy madaniy meros muhofazasi yuzasidan YUNESKO Bosh Konferensiyasining 2003 yil 17 oktabrdagi 32-sessiyada qabul qilingan “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish” Konvensiyasini;
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2010 yil 7 oktabrda qabul qilingan “2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy merosni obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish” Davlat dasturini **bilishi va ulardan foydalana olishi;**
- nomoddiy madaniy meros namunalarini targ‘ib qilish;
- nomoddiy madaniy meros namunalarini saqlash va muhofaza qilish;
- nomoddiy madaniy meros namunalarini kelajak avlodga yetkazish berish;
- dars va darsdan tashqi mashg‘ulotlarda nomoddiy madaniy meros namunalaridan foydalash usullarini qo‘llash;
- nomoddiy madaniy meros yuzasidan o‘tkaziladigan tanlovlarda ishtirok etish;
- nomoddiy madaniy meros mazmunidagi dars rejasini tuza olish va darslarni zamon talablari asosida o‘tkaza olish;

– darsdan tashqari ishlarni rejalashtirish va ularni o‘tkaza olish ko‘nikmalariga ega bo‘lish kerak.

O‘quv mashg‘ulotlari mavzularining soatlar bo‘yicha taqsimot jadvali

T/r	Mashg‘ulot mazmuni	Auditoriya mashg‘ulotlari						Mustaqil ish
		Jami	Shundan					
			Nazariy	Amaliy	Laboratoriy	Seminar	Yakka dars	
1-kurs								
1.	Kirish. Dastlabki test	2	2	-	-	-	-	-
2.	Nomoddiy madaniy meros va uni muhofaza qilish masalalari	2	2	2	-	-	-	2
3.	“2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy merosni obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish” Davlat dasturining mazmun mohiyati	2	2	2	-	-	-	2
4.	O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an‘ana va shakllari: mif, afsona, rivoyat, ertak, maqol, matal	2	2	2	-	-	-	2
5.	O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an‘ana va shakllari: doston, masal, hikmatli so‘zlar, tez aytish	2	2	2	-	-	-	2
6.	Yakuniy test	2	2	-	-	-	-	-
	Jami:	28	12	8	-	-	-	8
2-kurs								
1.	Kirish. Dastlabki test	2	2	-	-	-	-	-
2.	Ijrochilik san‘ati: maqom yo‘llari, katta ashula, allalar, yallalar, o‘lanlar, baxshichilik va xalfachilik	2	2	2	-	-	-	2
3.	Ijrochilik san‘ati: tomosha va raqs san‘ati	2	2	2	-	-	-	2
4.	Urf-odat, marosim va bayramlar: an‘ana, marosim va odat	2	2	2	-	-	-	2
5.	Urf-odat, marosim va bayramlar: milliy bayramlar	2	2	2	-	-	-	2
6.	Yakuniy test	2	2	-	-	-	-	-
	Jami:	28	12	8	-	-	-	8

3-kurs								
1.	Kirish. Dastlabki test	2	2	-	-	-	-	-
2.	Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar: xalq taqvimlari, an'anaviy tabobat, imoratsozlik, miroblik bilan bog'liq bilim va ko'nikmalar	2	2	2	-	-	-	2
3.	Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar: pazandachilik san'ati	2	2	2	-	-	-	2
4.	An'anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko'nikmalar: zardo'zlik, quroqchilik, kandakorlik, gilamchilik, do'ppido'zlik san'atiga oid tajriba, bilim va ko'nikmalar	2	2	2	-	-	-	2
5.	An'anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko'nikmalar: qo'g'irchoqsozlik, kulolchilik, ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, mayolika san'atiga oid tajriba, bilim va ko'nikmalar	2	2	2	-	-	-	2
6.	Yakuniy test	2	2	-	-	-	-	-
	Jami:	28	12	8	-	-	-	8
	Kurslar bo'yicha jami	84	36	24	-	-	-	24

ASOSIY QISM

O'quv materiallarining mazmuni

Fan bo'yicha nazariy, amaliy va yakka mashg'ulot mavzulari va ularning mazmuni

1-kurs

1-mavzu. Kirish. Dastlabki test

Nazariy mashg'ulot – 2 soat

O'quvchilarda nomoddiy madaniy merosni muhofoza qilish tizimini shakllantirish usullari bo'yicha ma'lumot berish. Dastlabki test sinovlarini o'tkazish. Test natijalarini tahlil qilish.

2-mavzu. Nomoddiy madaniy meros va uni muhofaza qilish masalalari

Nazariy mashg'ulot – 2 soat, amaliy mashg'ulot – 2 soat.

“Nomoddiy madaniy meros” va uning yo‘nalishlariga izoh berish, nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish masalalari haqida ma’lumot berish.

3-mavzu. “2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy merosni obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish” Davlat dasturining mazmun mohiyati

Nazariy mashg'ulot – 2 soat, amaliy mashg'ulot – 2 soat.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2010 yil 7 oktabrda qabul qilingan “2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy merosni obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish” Davlat dasturining mazmun mohiyati tushuntirish.

4-mavzu. O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an’ana va shakllari: mif, afsona, rivoyat, ertak, maqol, matal

Nazariy mashg'ulot – 2 soat, amaliy mashg'ulot – 2 soat.

Nomoddiy madaniy merosning o‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an’ana va shakllari yo‘nalishining muhim tarkibi hisoblanmish mif, afsona, rivoyat, ertak, maqol va matallar haqida ma’lumot berish, o‘quvchilarda ushbular yuzasidan ko‘nikma va malaka hosil qilish.

5-mavzu. O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an’ana va shakllari: doston, masal, hikmatli so‘zlar, tez aytish

Nazariy mashg'ulot – 2 soat, amaliy mashg'ulot – 2 soat.

Nomoddiy madaniy merosning o‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an’ana va shakllari yo‘nalishining muhim tarkibi hisoblanmish doston, masal, hikmatli so‘zlar, tez aytishlar haqida ma’lumot berish, o‘quvchilarda ushbular yuzasidan ko‘nikma va malaka hosil qilish.

6-mavzu. Yakuniy test.

Nazariy mashg'ulot - 2 soat

O'tilgan mavzular bo'yicha yakunlovchi test sinovlarini o'tkazish. Dastlabki va yakuniy test savollarini taqqoslash.

2-kurs

1-mavzu. Kirish. Dastlabki test

Nazariy mashg'ulot – 2 soat

O'quvchilarda nomoddiy madaniy merosni muhofoza qilish tizimini shakllantirish usullari bo'yicha ma'lumot berish. Dastlabki test sinovlarini o'tkazish. Test natijalarini tahlil qilish.

2-mavzu. Ijrochilik san'ati: maqom yo'llari, katta ashula, allalar, yallalar, o'lanlar, baxshichilik va xalfachilik

Nazariy mashg'ulot – 2 soat, amaliy mashg'ulot – 2 soat.

Nomoddiy madaniy merosning ijrochilik san'ati yo'nalishining muhim tarkibi hisoblanmish maqom yo'llari, katta ashula, allalar, yallalar, o'lanlar, baxshichilik va xalfachilik haqida ma'lumot berish, o'quvchilarda ushular yuzasidan ko'nikma va malaka hosil qilish.

3-mavzu. Ijrochilik san'ati: tomosha va raqs san'ati

Nazariy mashg'ulot – 2 soat, amaliy mashg'ulot – 2 soat.

Nomoddiy madaniy merosning ijrochilik san'ati yo'nalishining muhim tarkibi hisoblanmish tomosha va raqs san'ati haqida ma'lumot berish, o'quvchilarda ushular yuzasidan ko'nikma va malaka hosil qilish.

4-mavzu. Urf-odat, marosim va bayramlar: an'ana, marosim va odat

Nazariy mashg'ulot – 2 soat, amaliy mashg'ulot – 2 soat.

Nomoddiy madaniy merosning urf-odat, marosim va bayramlar yo'nalishining muhim tarkibi hisoblanmish an'ana, marosim va odat haqida ma'lumot berish, o'quvchilarda ushbularga yuzasidan ko'nikma va malaka hosil qilish.

5-mavzu. Urf-odat, marosim va bayramlar: milliy bayramlar

Nazariy mashg'ulot – 2 soat, amaliy mashg'ulot – 2 soat.

Nomoddiy madaniy merosning urf-odat, marosim va bayramlar yo'nalishining muhim tarkibi hisoblanmish milliy bayramlar haqida ma'lumot berish, o'quvchilarda ushbularga yuzasidan ko'nikma va malaka hosil qilish.

6-mavzu. Yakuniy test.

Nazariy mashg'ulot - 2 soat

O'tilgan mavzular bo'yicha yakunlovchi test sinovlarini o'tkazish. Dastlabki va yakuniy test savollarini taqqoslash.

3-kurs

1-mavzu. Kirish. Dastlabki test

Nazariy mashg'ulot – 2 soat

O'quvchilarda nomoddiy madaniy merosni muhofoza qilish tizimini shakllantirish usullari bo'yicha ma'lumot berish. Dastlabki test sinovlarini o'tkazish. Test natijalarini tahlil qilish.

2-mavzu. Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar: xalq taqvimlari, an'anaviy tabobat, imoratsozlik, miroblik bilan bog'liq bilim va ko'nikmalar

Nazariy mashg'ulot – 2 soat, amaliy mashg'ulot – 2 soat.

Nomoddiy madaniy merosning tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar yo'nalishining muhim tarkibi hisoblanmish xalq taqvimlari, an'anaviy tabobat,

imoratsozlik, miroblik bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar bo‘yicha ma‘lumot berish, o‘quvchilarda ushbular yuzasidan ko‘nikma va malaka hosil qilish.

3-mavzu. Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar: pazandachilik san‘ati

Nazariy mashg‘ulot – 2 soat, amaliy mashg‘ulot – 2 soat.

Nomoddiy madaniy merosning tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar yo‘nalishining muhim tarkibi hisoblanmish pazandachilik san‘ati bo‘yicha ma‘lumot berish, o‘quvchilarda ushbular yuzasidan ko‘nikma va malaka hosil qilish.

4-mavzu. An‘anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko‘nikmalar: zardo‘zlik, quroqchilik, kandakorlik, gilamchilik, do‘ppido‘zlik san‘atiga oid tajriba, bilim va ko‘nikmalar

Nazariy mashg‘ulot – 2 soat, amaliy mashg‘ulot – 2 soat.

Nomoddiy madaniy merosning an‘anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko‘nikmalar yo‘nalishining muhim tarkibi hisoblanmish zardo‘zlik, quroqchilik, kandakorlik, gilamchilik, do‘ppido‘zlik san‘atiga oid tajriba, bilim va ko‘nikmalar bo‘yicha ma‘lumot berish, o‘quvchilarda ushbular yuzasidan ko‘nikma va malaka hosil qilish.

5-mavzu. An‘anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko‘nikmalar: qo‘g‘irchoqsozlik, kulolchilik, ganchkorlik, yog‘och o‘ymakorligi, mayolika san‘atiga oid tajriba, bilim va ko‘nikmalar

Nazariy mashg‘ulot – 2 soat, amaliy mashg‘ulot – 2 soat.

Nomoddiy madaniy merosning an‘anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko‘nikmalar yo‘nalishining muhim tarkibi hisoblanmish qo‘g‘irchoqsozlik, kulolchilik, ganchkorlik, yog‘och o‘ymakorligi, mayolika san‘atiga oid tajriba, bilim va ko‘nikmalar bo‘yicha ma‘lumot berish, o‘quvchilarda ushbular yuzasidan ko‘nikma va malaka hosil qilish.

6-mavzu. Yakuniy test.

Nazariy mashg'ulot - 2 soat

O'tilgan mavzular bo'yicha yakunlovchi test sinovlarini o'tkazish. Dastlabki va yakuniy test savollarini taqqoslash.

Mustaqil ta'lim uchun mavzular:

1. Nomoddiy madaniy meros va uni muhofaza qilish masalalari
2. "2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy merosni obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish" Davlat dasturining mazmun mohiyati
3. O'zlikni namoyon qilishning og'zaki an'ana va shakllari: mif, afsona, rivoyat, ertak, maqol, matal
4. O'zlikni namoyon qilishning og'zaki an'ana va shakllari: doston, masal, hikmatli so'zlar, tez aytish
5. Ijrochilik san'ati: maqom yo'llari, katta ashula, allalar, yallalar, o'lanlar, baxshichilik va xalfachilik
6. Ijrochilik san'ati: tomosha va raqs san'ati
7. Urf-odat, marosim va bayramlar: an'ana, marosim va odat
8. Urf-odat, marosim va bayramlar: milliy bayramlar
9. Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar: xalq taqvimlari, an'anaviy tabobat, imoratsozlik, miroblik bilan bog'liq bilim va ko'nikmalar
10. Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar: pazandachilik san'ati
11. An'anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko'nikmalar: zardo'zlik, quroqchilik, kandakorlik, gilamchilik, do'ppido'zlik san'atiga oid tajriba, bilim va ko'nikmalar
12. An'anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko'nikmalar: qo'g'irchoqsozlik, kulolchilik, ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, mayolika san'atiga oid tajriba, bilim va ko'nikmalar

II BOB. OMMAVIY BAYRAM VA TOMOSHALARDA NOMODDIY MADANIY MEROS NAMUNALARIDAN FOYDALANISH USULLARI

2.1. Ommaviy bayram va tomoshalarning ijtimoiy-nazariy asoslari

Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko‘tarish va samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Yoshlarning estetik tarbiya topishi ularda milliylik ruhini shakllanishida estetik tarbiyaning mezoni xalq bayramlari, an’ana va marosimlar, urf-odatlarining o‘rnini alohida ta’kidlash joizdir.

Sharqning buyuk olimi Mahmud Qoshg‘ariy “Bayram – xalqning shodlik va xursandchilik kunidir”¹ – deb ta’kidlagan bo‘lsa, Beruniy bayramlarni hayotdagi “eng muhim kunlar”² deb ularni dunyoviy va diniy bayramlarga ajratadi. Shuningdek, Umar Xayyom fikricha “Kimki Navro‘z kuni bayram qilib quvonsa, keyingi Navro‘zgacha xurram bo‘ladi va farog‘atda yashaydi”³.

XX asrda bayramlar bilan ko‘pgina olimlar shug‘ullanishgan. Bayramlar mohiyatini to‘g‘ri anglash, tarixi va hozirgi kundagi hayotini tushunishda ayniqsa M.Baxtin tadqiqotlari muhim. “Bayram hamma vaqt dunyoni teran idrok etish mazmuniga ega bo‘lib kelgan. Ijtimoiy mehnat jarayonini tashkil etish va mukammallashtirishdagi “mashqlar”, “mehnat o‘yinlari”, mehnatdagi dam olish yoki nafasni rostlash hech qachon o‘z holicha bayram bo‘la olmaydi. Ularning bayram bo‘lishi uchun borliqning boshqa sohasi, ma’naviy-mafkuraviy sohasidan nimadir qo‘shilishi shart. Ular moddiy dunyo va zarur shart-sharoitlaridan emas, inson hayotining buyuk maqsadlari dunyosidan, ya’ni ideallar dunyosidan da’vat va quvvat oladi”⁴.

“Bayram – bu ma’lum vaqtdagi ideal hayotdir”⁵ – deb ta’kidlaydi I.Mazayev. D.Genkin tadqiqotiga ko‘ra “Bayram – har bir fuqaro va butun jamiyat hayotini aks

¹ Qoshg‘ariy M. Devonu lug‘otit-turk, 1 tom. – Toshkent: Fan, 1963. – B.447.

² Qoraboyev U. O‘zbekiston bayramlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1991. – B. 49.

³ Xayyom U. Navro‘znoma. – Toshkent: Mehnat, 1990. – B.12.

⁴ Бахтин М. Литературно-критические статьи. – Москва: 1986. – С.299.

⁵ Мазаев А. Праздник как социольно-художественное явление. – Москва: Наука, 1978. – С.172.

ettiruvchi o‘ziga xos ijtimoiy hodisadir. Bayram – bu voqelik bilan san’atni uyg‘unlashtiruvchi, u yoki bu real hayotiy voqeani badiiy bezab ko‘rsatuvchi o‘ziga xos antiqa hodisadir”.¹ A.Arnoldov bu borada quyidagi fikrni tadqiq etadi “Bayram dunyo madaniyatida yig‘ilgan eng qimmatli boyliklarni o‘zida uyg‘unlashtiradi”.²

O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasida bayramga qo‘yidagicha ta’rif berilgan: - “Bayram (turkiycha – katta yig‘in, to‘y) – keng nishonlanadigan tantanalik kun. Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot davomida kelib chiqishi, mazmuni, ijtimoiy hayotda qaror topishiga ko‘ra an’anaviy, diniy, milliy va boshqa bayramlar vujudga keldi. Avlodan-avlodga meros tariqasida o‘tib keladigan bayramlar an’anaviy bayramlar deyiladi. Masalan: Navro‘z bayrami. An’anaviy bayramlar biror xalq yoki millatning ayni vaqtdagi ijtimoiy turmushi, hayot kechirish tarzi bilan bevosita bog‘liq bo‘lmaydi. Diniy bayramlarda har bir monetistik dinning aqidalarida belgilab qo‘yilgan marosimlar nishonlanadi”.³

«Bayram» - turkcha so‘zdan olingan bo‘lib, to‘y, marosim, xursandchilik degan ma’nolarni bildiradi. Bayram so‘zining turli talqinlari bor. Falsafiy ensiklopediyada berilgan «Bayram» - insonlar xursandchiligining yig‘indisi», - degan talqin eng to‘g‘risi deb hisoblanadi. Bayram ijtimoiy mahalliy hayotning eng muhim qismlaridan bo‘lib, shodiyona, xursandchilikni vujudga keltiradigan voqealarni nishonlaydi.⁴

Tomosha – tomoshabin ko‘z oldida namoyish etilgan, yuqori saviyada badiiy jihatdan bezatilgan, effektli ijro uslublaridan mohirona foydalanilgan, tomoshabin ko‘rib estetik zavq oladigan va bevosita shu tadbirda ishtirokchiga aylanadigan madaniy tadbirdir.

«Bayram» tushunchasi «tomosha» tushunchasidan ancha kengdir. Bayram har doim keng, faol, ijodiy xalq ommasining ishtirok etishi bilan farq qiladi. U katta maydonlarni egallab, hech qanday uzviy sahna maydoni va chegarasiga ega bo‘lmaydi. Tomosha bo‘lsa, bayramdan farqli, doimo aniq sahna maydonida

¹ Генкин Д. Массовые праздники. – Москва: Просвещение, 1975. – С.44.

² Генкин Д. Массовые праздники. – Москва: Просвещение, 1975. – С.44.

³ O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 1 tom. – Toshkent, O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. – B.584.

⁴ Ahmedov F.E. Ommaviy bayramlar rejissurasi asoslari. – Toshkent: Aloqachi, 2008. – B. 5.

o‘tkazilib, uzviy sahnaviy chegaraga ega bo‘lib, xalq ommasini ishtirokchi va tomoshabinga bo‘ladi.¹

Bayramlar spetsifikasi bo‘yicha bir qancha turlarga bo‘linadi.

I. Ijtimoiy-siyosiy bayramlar:

- 1 sentabr – O‘zbekiston Respublikasining Mustaqillik kuni;
- 8 dekabr - O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilingan kun;
- 14 yanvar - Vatan himoyachilari kuni;
- 9 may - Xotira va qadrlash kuni;
- 21 oktabr – O‘zbek tiliga Davlat tili maqomi berilgan kun.

II. Milliy bayramlar:

- Navro‘z bayrami;
- Qovun sayli;
- Gul sayli;
- Suv sayli;
- Olma sayli;
- Qum sayli;
- Lola sayli;
- Qushlar bayrami;
- Ona yer sahovati bayrami;
- Mehrjon;
- Birinchi qadam bolalar bayrami.

III. Mehnat bayramlari:

- Birinchi chigit qadash bayrami;
- Hosil bayrami;
- Paxta bayrami;
- Birinchi gul bayrami;
- Birinchi karvon bayrami.

IV. Diniy bayramlar:

- Qurbon hayit;

¹ Ahmedov F.E. Ommaviy bayramlar rejissurasi asoslari. – Toshkent: Aloqachi, 2008. – B. 5.

- Ramazon hayit.

V. Kalendar-professional kasb bayramlari:

- O‘qituvchilar va murabbiylar kuni;
- Radio kuni;
- Teatr kuni;
- Shifokorlar kuni;
- Militsiya xodimlari kuni;
- Matbuotchilar kuni;
- Savdo xodimlari kuni;
- Metallurglar kuni;
- Aviatorlar kuni;
- Temir yo‘lchilar kuni;
- Shaxtyorlar kuni;
- Neftchilar kuni;
- Geologlar kuni;
- Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi kuni;
- Quruvchilar kuni.

VI. Kalendar bayramlari:

- 1 yanvar - Yangi yil bayrami;
- 8 mart - Xalqaro xotin-qizlar bayrami;
- 1 iyun - Xalqaro bolalar kuni;
- 1 aprel - Kulgi va hazil kuni va h.k.¹

Ommaviy bayramlarning ommabopligi shundaki, birinchi navbatda, u amaliy namoyish etilganda, o‘zining chuqur ijtimoiy - psixologik va tarbiyaviy ildizga ega ekanligi namoyon bo‘lib, sahnalashtirish jarayonida tasodifiy hol va elementlarga yo‘l qo‘yilmaydi.

Shuni aytib o‘tish joizki, ommaviy bayramlar tarixi, ayniqsa O‘zbekiston bayramlari tarixining kelib chiqish genezisi, uning turlari to‘liq o‘rganilmagan. Tarix

¹ Ahmedov F.E. Ommaviy bayramlar rejissurasi asoslari. – Toshkent: Aloqachi, 2008. – B. 76-77.

shunday fanki, qanchalik chuqur o‘rgansak, shunchalik kam bilishimizga ishonchimiz komil bo‘ladi. Ayniqsa ommaviy bayramlar tarixi juda ham kam o‘rganilgan.

Qadimdan, insoniyat paydo bo‘lgan zamondan boshlab, bayramlar shaxsning hayotdagi muvaffaqiyatlari, orzu-umidi, voqea, hodisalar, mehnatdagi va boshqa sohalardagi yutuqlari, bosib o‘tgan yo‘llarini chuqur anglash, g‘alabalardan faxrlanish, ertangi kunga umid bilan yashash, bayram arafasida bir-birini qutlash, kelajak hayot uchun yaxshi istaklar bildirish, ishlariga omad, baxt tilash, o‘zligini, millatini anglash, milliy mafkurasiga ega bo‘lishdek g‘oyalarni ilgari surgan. Bayramlar vaqt qadriga yetish, uni e‘zozlash uchun sharoit yaratadi.

Bayramning paydo bo‘lishi, uning rivojlanish bosqichlarini **“Eortologiya”** fani o‘rganadi. **«Eortologiya»** - grekcha so‘zdan olingan bo‘lib – bayram haqidagi fandır.

Mazkur fanning yuzaga kelishida va uni ilmiy-nazariy jihatdan o‘rganishda I.Snegiryov, I.Saxarov, F.Buslayev, A.Afanasyev, YE.Anichkov, K.Mardjanov, D.Genkin, I.Tumanov kabi mutaxassislarning xizmatlari katta bo‘lgan. Shuningdek Mahmud Qoshg‘ariy, Abu Rayhon Beruniy, Firdavsiy, Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Bobur, Ogahiy, Behbudiy, Fitrat kabi Sharqning mutafakkir olimu-fuzalolari ham bayramlarning ijtimoiy hayotdagi o‘rni va roli haqida turli nuqtai nazar bilan yondoshib o‘z fikr va mulohazalarini bayon etganlar.

Bu sohada birinchilardan bo‘lib U.Qoraboyev ilmiy izlanishlarida O‘zbekiston bayramlari fani rivojiga o‘zining katta hissasini qo‘shdi. Uning «O‘zbekiston bayramlari», «O‘zbek xalqi bayramlari» kitoblarida bu mavzuga chuqur, ilmiy yondashilib, bayramlarning kelib chiqish tarixi to‘liq yoritishga harakat qilingan.

Yaqin davrlargacha bayramlar tarixi umumiy san‘at tarixi sifatida (adabiyot va teatr) o‘rganilib kelingan edi. Lekin, ommaviy bayram va tomoshalar har bir tarixiy davrda tarbiya va ma‘rifatning asosiy o‘giti sifatida yuqori o‘rinlardan birini egallab kelgan.

O‘rta Osiyo xalqlari, jumladan, o‘zbek xalqining ham eng qadimgi davrlardan shakllana boshlagan asrlar bo‘yi avloddan-avlodga o‘tib kamol topib, bebaho merosiga aylangan bayramlari ko‘p. Bu bayramlar eng qadimiy davrlarda xalq

ommasi ehtiyoji bilan shakllana borgan, ijtimoiy zarurat asosida rivoj topgan va boshqa xalqlar tajribasi bilan boyib kelgan.

O‘zbek xalqi bayramlarini quyidagi davrlarga bo‘lib o‘rganish maqsadga muvofiqdir:

– Ibtidoiy davrda vujudga kelgan bayram shakllari (bunga ovchilik o‘yinlari, zoofagik (ya’ni, totem hisoblangan ayiq, yovvoyi echki, sigir, bu esa ot kabilarga sig‘inish) bayramlar, mehnat o‘yinlari, orgaist bayramlari va boshqa bayramlarni kiritish mumkin).

- O‘rta Osiyo xalqlarining qadimiy (islomgacha bo‘lgan) bayramlar;
- O‘rta asrlardan inqilobgacha bo‘lgan davrdagi o‘zbek bayramlari;
- sho‘rolar davridagi bayramlar;
- mustaqillik davridagi bayramlar.¹

U.Qoraboyev xalq bayramlari mohiyatini belgilovchi bayramlarning xususiyatlaridan kelib chiqib, bayramning quyidagi uchta asosiy xususiyatini belgilaydi:

1) bayram holati (bayram kayfiyatining) paydo bo‘lishi, bayramga bo‘lgan ehtiyojning tug‘ilishi;

2) bayramona holat, kayfiyatning paydo bo‘lishi – bu hali bayram degani emas. Shu kayfiyatni, shu holatni, intilishni ro‘yobga chiqarish uchun bayramni tashkil etish kerak. Ommaning bayram ishtirokchisiga aylanishidir.

3) bayram bu – teatrlashtirilgan namoyishlar, tomoshalar, konsertlar, ko‘rik-tanlovlar bellashuvlar, ya’ni rang-barang ommaviy tadbirlar birligidir.²

Tadqiqotchi E.Sokolov bayramlarni barcha dam olish shakllari orasida eng afzali deb ko‘rsatadi. Chunki bayram tadbirlarida dam olishning eng samarali shakllari mujassamlashadi.³

Bayram insonlarning estetik kechinmalariga ta’sir qilib, shaxsning ma’naviy dunyosini boyitadigan vositadir. Bayram va tomoshalarning asosini milliy

¹ Qoraboyev U.X. O‘zbek xalqi bayramlari. – Toshkent: Sharq. 2002. – B.43.

² Qoraboyev U. O‘zbekiston bayramlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1991. – B. 49-50.

³ Соколов Э. Свободное время и культура досуга. – Ленинград: 1977. – С. 84.

qadriyatlarga bo‘lgan hurmat, ehtirom egallab, insonlarga badiiylik, san’at orqali estetik zavq bag‘ishlashdek vazifalar ustuvor turadi.

Bayram tashkilotchilari, ayniqsa ssenarist, rejissyor ishlatilayotgan materiallarning dolzarbligi, hujjatlar, faktlarning aniqligi va ularning badiiy uslublari yordamida sintezlash kabi vazifalar ulardan juda ham katta javobgarlikni talab qiladi. Bunday tadbirlar insonlarning ijtimoiy-psixologik talablariga javob berib, mayda guruhlardan ommaviylikka o‘tib, shaxslarning ommaviy harakatidagi faolliklarini oshirib, bayramona dam olishdek sharoitni yaratishga turtki bo‘ladi.

Maydonlarda, bog‘larda, ko‘chalarda o‘tkazilayotgan ommaviy tadbirlar nafaqat ommaviy xatti-harakatni yuzaga keltiradi, balki karnavallar, sayillar, festivallarda estetik zavq bag‘ishlab, tomoshalarining tomoshaviyligini oshirib, bayramona kayfiyatni vujudga keltiradi. Chunonchi, bayramlarda insonlar yangi, go‘zal kiyimlar kiyishadi, lazzatli taomlar tayyorlashadi, hamma ko‘tarinki kayfiyatda bo‘ladi. Bayram kuni yomonlar-yaxshi, xasislar-sahiy, xunuklar-go‘zal bo‘ladi. Bayramlarning afzalliklari haqida qancha gapirsak oz, u keng xalq ommasini o‘ziga jalb qilib, madaniy, ma’naviy ozuqa berib, hayotimizning barcha jabhalarini keng namoyish qiladi.

E.Sokolov bayramlarning ahamiyati haqida quyidagilarni yozadi: «Bayramning ijtimoiy-siyosiy va madaniy ahamiyati shu bilan belgilanadiki, u muhim an’analarni qo‘llab, insoniyat madaniyatining yutuqlarini mustahkamlaydi».¹ Darhaqiqat, bayramlar millatning, jamiyatning moddiy va madaniy sohalaridagi eng yaxshi tomonlarini ko‘rsatib beradi.

D.Genkin bayram va bayramona kayfiyatni tahlil qilib, quyidagi asosiy komponentlar va birlamchi ijtimoiy ehtiyojlarni ajratib ko‘rsatadi:

- 1) birikishga bo‘lgan ehtiyoj, voqealarga bo‘lgan shaxsiy chidamlilikni toblab, unga bo‘lgan munosabatini izhor etishda bir maqsad sari intilish.
- 2) keng ijtimoiy muloqotga intilish ehtiyoji.

¹ Соколов Э. Свободное время и культура досуга. – Ленинград: 1977. – С. 84.

3) jamoa emotsional hayotidagi, jamoa xursandchiligi, tantanasi, intilishlarini namoyon etishga intilish ehtiyoji.¹

Bu g'oyalarning amalga oshishida haqiqiy, kompozitsion jihatdan mukammal, ma'naviy jihatdan boy, bayram tomoshalarini yaratish ommaviy bayramlar rejissyorlaridan jamiyatimiz oldida katta mas'uliyatni talab qiladi. Ommaviy bayramlar teatri bu, avvalom bor, qahramonona teatrdir. U o'z g'oyasi bo'yicha masshtabli va monumentaldir.

Bayram madaniyatining fenomeniga antik davrdan boshlab, falsafiy g'oyaning rivojlanishiga Platon, Aristotel, M.Tirskiy, hozirgi kunimizgacha V.Benyamin, J.Bodriyyar, K.Levi-Stross, M.Moss katta e'tibor qaratganlar.

Bayram fenomeniga, chet ellik olimlar madaniyatshunoslik nuqtai nazardan yondashib, uning madaniyatshunoslikdagi funksiyalarini aniqladilar. Olimlardan R.Kayua, D.Kempbel, M.Eliade bayramlarning mifologik asoslarini aniqladilar. K.Jigulskiy bayramlarni ijtimoiy institut sifatida o'rganib, unga diniy, siyosiy va ijtimoiy g'oyalarning ta'sirini tadbiq etdi. Bolgariyalik N.Midov bayramlarni tashkil etuvchi urf-odat va marosimlarni o'rgandi. M.Mid, D.Frezer bayramlardagi etnik shakllarni, I.Xeyzing esa bayramlardagi o'yinlarni tahlil qildilar.

Tahlil qilinayotgan adabiyotlar ichida rus olimlari V.I.Checherov, V.Y.Propplarning izlanishlari katta ahamiyatga ega bo'lib, ular bayramlarning kelib chiqishini tavsif etar ekan, xususan, bayram kalendarining yuzaga kelishiga asos qilib dehqon, ishchi va ovchining mehnat faoliyatini ko'rsatadi.

Ularning ilmiy ishlarida agrar bayramlarning semantik va etnografik aspektlarining qofiyali funksiyalarini (mehnat bilan dam olishning o'zaro almashinuvi) bajarilishini ko'rsatadilar. Shunga ko'ra, dehqon madaniyatida yarmarkalarning tashkil qilinishi, faol mehnatning o'ziga xos ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'ladi.

Ayniqsa, M.M.Baxtinning ilmiy izlanishi, alohida e'tiborga molikdir. U bayramlarning nazariyasini yaratdi. Uning tadqiqoti esa keyingi amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar uchun asos bo'ldi.

¹ Генкин Д. Массовые праздники. – Москва: Просвещение, 1975. – С.46.

L.N.Lazoreva, A.F.Nekrilova, I.I.Shanginalar bayramlarning etnomadaniy xususiyatlarini tahlil qilib, tizimiylashtirganlar. Bayramlarning etnik o'ziga xosligi shundaki, marosim madaniyati yordamida milliy g'oyaning vujudga kelishi, bayram harakatida etnik guruhlarining alohida, yorqin chiqishlariga e'tibor qaratish talab etiladi.

N.A.Xrenov o'z izlanishlarida an'ana, marosim va bayramlarni o'rganib chiqib, ularni inson va jamiyat rivojida tutgan o'rni, turli bayramlarning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini chuqur tahlil qilgan. N.F.Makeyutin bayramlarning kelib chiqish tarixini tahlil qilib, bayramlarning vujudga kelishini tizimiylashtirib, ularning klassifikatsiyasini ishlab chiqdi.

Olimlardan T.A.Apinyan, S.V.Grigoryev, M.A.Novikov, L.T.Retyunekix, V.Y.Surtayev, V.N.Ustinenkolar bayram o'yining dialektikasini o'rganishgan. Bayram madaniyatini o'rganishda, olimlar, rejissyorlar, ssenaristlar va sahnalashtiruvchi rassomlar tomonidan yaratilgan tadqiqotlar katta ahamiyatga egadir. Bu borada D.N.Al, E.V.Vertkovskiy, D.M.Genkin, L.A.Dronov, A.A.Konovich, I.M.Tumanov, A.D.Silin, B.N.Petrov, O.L.Orlov ilmiy tadqiqotlar olib borishgan. S.N.Bulgakov, I.A.Ilin, L.P.Krasavin ijodiy izlanishlarida bayramdagi inson faoliyati masalasini o'rganganlar.

O'zbek xalq bayramlari tarixini jiddiy ilmiy tadqiq etish XX asrda boshlandi va u quchayib bordi. Bu ishda dastlabki davrlarda etnograflar, yozuvchilar o'rnak ko'rsatib, tomosha san'atlari namunalari yozib olish va ilmiy o'rganishga kirishdilar.

O'zbek xalqi o'z ajdodlarining buyuk tarixiy, ma'naviy, ilmiy merosi, me'moriy yodgorliklari, san'ati, adabiyoti bilan bir qatorda ko'p ming yillik bayram-marosim madaniyatiga ega bo'lganligi bilan ham faxrlansa arziydi. O'zbek bayramlari uzoq taraqqiyot jarayonida ajdodlarimizning ijtimoiy-ma'naviy ehtiyojlari asosida vujudga keldi. Biroq haligacha o'zbek xalqi bayramlarining bu tarixiy merosi maxsus o'rganilgan emas.

Bayramlarni o'rganish borasida yirik olimlar ilmiy izlanishlar olib borgan. Jumladan T.Mirzayev, B.Sarimsoqov, M.Murodov, M.Jo'rayev, S.Yo'ldosheva,

SH.Turdimov kabi olimlar bayramlarni xalq ijodiyoti, folklor sifatida o'rganishgan. M.Rahmonov, M.Qodirov, B.Shodiyev kabi olimlar bayramning tomoshaviyligi ya'ni teatrta taaluqli jihatlarni ilmiy tahlil etgan. B.Aminov, O.Bo'riyev, A.Ashurov kabi tarixchilar turli davrlarda davr hukmronlarining madaniyat va san'at sohasiga qo'shgan hissasi sifatida yondoshgan. B.Sayfullayev, F.Ahmedov kabi olimlar bayramlarning pedagogik ahamiyatini o'z ilmiy ishlarida yoritib bergan. Usmon Qorabev esa bayramlar tarixini yoritishda ulkan ishlarni amalga oshirgan bo'lib, bayramlarning falsafiy jihatlarni yoritib bergan.

Madaniyat, san'at, fan va ta'lim sohalarini rivojlantirish, uni yangi davr, yangicha dunyoqarash nuqtai nazaridan taraqqiy toptirish, bu sohalarida ham islohatlarni amalga oshirish davlatimiz va jamiyatimiz istiqbolining ustuvor yo'nalishlaridandir. Bunday zamonaviy tushunchalar, yangi uslublar, kashfiyotlar nechog'li ahamiyatli bo'lsa, ajdodlarimizning bu sohalaridagi ma'naviy-ijodiy merosining ahamiyati ham undan kam emas.

Mustaqillik davri bayram va tomoshalari dramaturgiyasida qo'llanilayotgan xalq ijodi asarlari va marosimlari, folklor san'ati, zamonaviy estrada san'ati, ommaviy raqs va teatrlashtirilgan namoyishlar kompozitsion qurilish manbalari bo'lib quyidagi funksiyalarni bajarishga qaratilgani ma'lum bo'ladi.

Birinchi – siyosiy-mafkuraviy funktsiya bo'lib, xalqning savodini oshirishga, kishilar ongiga mustaqillik g'oyalarini singdirishga xizmat qiladi.

Ikkinchi – vatanparvarlik, milliylik funktsiyasi bo'lib, bayram va tomoshalarda vatanni, millat milliyligi tarannum etiladi, tomoshabin qalbida ushbu hissiyotlar kuchaytiriladi.

Uchinchi – madaniy-ma'rifiy funktsiya bo'lib, bayram va tomoshalar, sayillar, namoyishlar, marosimlar tomoshabinlarga, ishtirokchilarga ham muayyan madaniy-ma'rifiy axborot beradi, ularning ongiga va shuuriga ta'sir ko'rsatadi.

To'rtinchi – ma'naviy-tarbiyaviy funktsiya. Ya'ni tomoshalar o'zining rang-barangligi, tarixiy va zamonaviy hayot lavhalarini yoritishi, mazmundorligi, obrazlilik bilan ommaning ma'naviy dunyosini boyitib, ulkan tarbiyaviy ahamiyat

kasb etadi. U xalqni, ayniqsa, yoshlarni odamiylikka, do‘stlikka, o‘zgalarga hamdard bo‘lishga, milliy an’analarining qadriga yetishga o‘rgatadi.

Beshinchidan – badiiy-estetik funksiya. Bayram va tomosha xalqning badiiy ehtiyojini qondirish, estetik didini o‘stirishga qaratilgan bo‘lishi lozim.

Oltinchidan – qahramonlik, ergashtiruvchi funksiya bo‘lib, ommaviy bayram va tomoshalar dramaturgiyasida zamonaviy qahramon obrazini yaratib, tomoshabinni ushbu obrazdagi xislatlarga ergashtirish, mazkur qahramonni namuna sifatida ko‘rsatadi.

Yettinchidan – baynalminal funksiya bo‘lib, o‘zbek zaminida istiqomat qilayotgan millatlar totuvligi, do‘stligi ularning san’atlari orqali namoyish etiladi.

Sakkizinchidan – shijoat va mardlik, halollik funksiyasi bo‘lib, asosan milliy xalq o‘yinlari, harbiy chiqishlar, turli sport musobaqalari orqali targ‘ib etiladi.

Ushbu tadqiqotda bayram va tomoshalarining ijtimoiy-nazariy asoslari ilmiy o‘rganilib, nazariy hamda amaliy tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida hozirgi kunda respublikamizda o‘tkazilgan bayram va tomoshalar o‘rganilib, ularning badiiy-g‘oyaviy ahamiyati, ilgari surilayotgan ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-pedagogik va madaniy-ma‘rifiy tomonlari o‘rganildi.

2.2. Ommaviy bayram va tomoshalarda nomoddiy madaniy meros namunalaridan foydalanishning ayrim usullari

Har bir xalqning ijtimoiy-madaniy hayotida azaliy an‘ana, urf-odat, marosim, bayramlar alohida o‘rin tutadi. Ular kishilar turmush tarzining o‘ziga xos hodisasi sifatida namoyon bo‘ladi.

“An‘ana”, “odat”, “marosim”, bevosita “bayram” tushunchasi bilan bog‘liq. Ushbu tushunchalarga Professor U.H.Qoraboyev “O‘zbek xalqi bayramlar” kitobida quyidagicha ta‘rif beradi:

An‘ana – tarixiy taraqqiyot jarayonida tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlar asosida vujudga keladigan, avloddan-avlodga meros bo‘lib o‘tadigan, kishilar ma‘naviy hayotiga ta‘sir ko‘rsatadigan madaniy hodisadir. An‘ana o‘ziga xos ijtimoiy hodisa

sifatida kishilar ongiga singgan (umum yoki ma'lum guruh tomonidan), qabul qilingan tartib va qoidalar majmuasi hisoblanadi.

Odat (urf-odat) – kishilarning turmushiga singib ketgan, ma'lum muddatda takrorlanib turuvchi xatti-harakat, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan xulq-atvor qoidalari, ko'nikmasidir. Masalan, kichiklarning kattalarga salom berishi, uy-hovlini tartibga keltirib qo'yish, mehmonlarga alohida hurmat ko'rsatish, bayram arafasida keksa qariyalar, kasal ojiz, qiynalgan kishilar holidan xabar olish, qo'ni-qo'shnilarning biror ishiga yordam berish kabilar o'zbek xalqiga xos yaxshi odatlar hisoblanadi.

“Odat” degan tushuncha psixologiyada ham mavjud bo'lib, u ma'lum sharoit ta'sirida vujudga kelib, kishining fe'l-atvorida mustahkamlanib qolgan va keyinchalik o'z-o'zidan beixtiyor bajariladigan harakat ma'nosini bildiradi.

An'ana ijtimoiy hayot, mehnat, madaniyatning barcha sohalariga xos hodisa sifatida juda keng doirani qamrab oladi. Odat esa muayyan bir kishining turmush tarzi, xatti-harakati, xulq-atvori, muloqoti va oilaviy munosabatlarida namoyon bo'ladi.

Marosim – inson hayotidagi muhim voqealarni nishonlashga qaratilgan, rasmiy va ruhiy ko'tarinkilik vaziyatida o'tadigan, umum qabul qilingan tartib-qoidalarga amal qilinadigan tadbir sanaladi. Masalan, ism qo'yish, nikoxdan o'tish, dafn qilish, xotiralash, ekishga kirishish (urug' qadash), o'rimga kirishish marosimlari va hokazolar.

Odat kundalik hayotda doimo kuzatilsa, marosim esa inson hayotidagi muhim hodisalar sodir bo'lganida vujudga keladi. Marosim kishilar hayotidagi eng muhim voqealarni (masalan, tug'ilish, uylanish, o'lim kabilarni) qayd etadi, rasmiylashtiradi. Marosimlarni o'tkazishda avloddan-avlodga o'tadigan, ramziy va rasmiy an'analar, qoidalarga amal qilinadi. Marosimga, bo'layotgan voqeaga “guvoh” sifatida odamlar chaqiriladi. Odamlar kimningdir g'ami yoki quvonchiga sherik bo'lishadi, kelajak uchun yaxshi niyatlar qilishadi. Har bir marosimning o'ziga xos umum qabul qilingan tuzilishi (boshlanishi, o'rtasi, oxiri) bo'ladi.

Inson hayotida bo‘lib o‘tayotgan muhim voqeani nishonlash jarayonida an‘ana ham, odat ham, marosim ham mujassamlashadi. Buni biz quyidagi misolda ko‘rishimiz mumkin: yoshlar voyaga yetganda – yigitlar uylanadi, qizlar turmushga chiqadi. Bu avloddan-avloda o‘tib kelayotgan an‘ana sanaladi. Yigit-qizning oila qurishi uchun nikoh to‘yi o‘tkaziladi. Nikoh to‘yi o‘tkazish esa insoniyat hayotiga singgan, muayyan qoidaga, ma‘lum tartibga ega bo‘lgan urf-odat hisoblanadi. Nikoh to‘ylarining asosiy shartlaridan biri kuyov va kelinning nikoxdan o‘tishidir. Har bir davrda bu to‘y bilan bog‘liq o‘ziga xos odatlar vujudga keladi. Masalan, hozirgi paytda maxsus bezatilgan mashinalarda ko‘chalarda yurish, guvohlar bilan “Baxt uyi”ga borish, nikohdan o‘tayotganda davlat madhiyasining yangrashi, kerakli hujjatlarga imzo chekish, nikoh uzuklarini taqish kabi odatlarga amal qilinadi. Bu rasmiy va tantanali ravishda o‘tadigan marosimdir. Nikoh to‘yidagi odatlarning ado etilishi kelin-kuyov, ularning qarindosh-urug‘i, yoru-do‘stlari uchun haqiqiy shodiyona sanaladi.

“An‘ana”, “odat”, “marosim” bir-biri bilan bevosita bog‘liq hodisa hisoblanadi. Shu bois an‘analarning tarkibiy qismi odat, odatning tarkibiy qismi esa marosim ham bo‘lishi mumkin.

Ba‘zi holatlarda “an‘ana”, “odat”, “marosim” tushunchalari alohida ishlatilsa, ular mavhum ma‘noni anglatishi ham mumkin. bunday paytda ularga aniqlovchi so‘zlar qo‘shilib, masalan “an‘anaviy bayram”, “an‘anaviy festival”, yoki “to‘y marosimi”, “nafaqaga kuzatish marosimi” tarzida qo‘llaniladi. “Marosim” so‘zi jamoatchilik ishtirokida o‘tkaziladigan katta tadbir ma‘nosini bildiradi.

“An‘ana”, “marosim”, “bayram” atamalari o‘zgarimas tushunchalar emas. Zamona taraqqiyoti va turmushdagi o‘zgarishlar ta‘sirida tushunchalar mazmuni ham kengayib boradi.

Ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar ta‘sirida talabga javob bermay qolgan an‘ana va bayramlar asta-sekin unitila boshlaydi. mohiyatan xalqchil, ijtimoiy salmoqqa ega bo‘lgan an‘analar taraqqiy etadi. masalan, Navro‘z, Qovun sayli, Lola sayli va h.k.lar zamonaviy talabga javob berganligi uchun asrlar osha yashab kelmoqda.

Xalq ijodi zamonaviy san‘atning bitmas–tuganmas chashmasi hisoblanadi.

Xalq ijodi og‘izdan-og‘izga, shogirdga, avlodan-avlodga o‘tib, tobora takomillashib, sayqal topib, taraqqiy etgan ijod mahsulidir. Unda xalqning mehnat faoliyati, ijtimoiy va maishiy hayoti, turmush, tabiat to‘g‘risidagi tushunchalari, madaniyati, etiqodi, orzu-istaklari va ideallari, poetik fantaziyasi, his-tuyg‘ulari va tafakkurining boy olami, baxtli va adolatli zamon haqidagi o‘ylar o‘z ifodasini topadi.

Xalq ijodining durdonalari ommaning qobiliyatli vakillari tomonidan ijod etiladi, og‘izdan-og‘izga ko‘chib, boshqalar ham bu asarlarni ijro qiladilar, uning boyib borishiga o‘z hissalarini qo‘shadilar, takomillashtiradilar, boshqa variantlarini yaratadilar. Shunday qilib, xalq ijodining yaxshi namunalari - o‘lmas an’anaga aylanadi.

O‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lgan xalq ijodini mutaxassislar shartli ravishda quyidagi turlarga bo‘lishadi: xalq og‘zaki (poetik) ijodi, xalq (folklor) musiqasi, xalq teatri, xalq raqsi, xalq tasviriy va amaliy bezak san’ati. Keyingi vaqtda xalq ijodiga murojaat qilish va ulardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Darhaqiqat, ommaviy tadbirlarning ta’sirchanligini oshirishda, ularni “serjilo bezaklar” va “rang”lar bilan bezashda, milliy kolorit berishda xalq ijodi –bebaho manba sifatida xizmat qilmoqda.

Shu sababli, biz quyida xalq ijodining asosiy turlariga qisqacha ta’rif berishga va ularni ommaviy tadbirlarda qo‘llash mezonlariga bog‘liq bo‘lgan ba’zi masalalariga to‘xtalamiz.

Xalq og‘zaki ijodi inson nutqi asosida vujudga keladigan ijod mahsulidir.

Mazmun (g‘oya), badiiylik (obrazlilik) jihatdan kuchli bo‘lgan nutqning namunalari og‘izdan-og‘izga o‘tib, ko‘pchilik orasida tarqalib, xalq og‘zaki ijodiga aylanadi. Ular omma o‘rtasida qayta – qayta sayqal topib, muayyan bir xususiyatga ega bo‘lgan janrlarga aylanib bordi. Chunonchi, xalq og‘zaki ijodiga maqollar, topishmoqlar, afsona va rivoyatlar, latifa va loflar, ertaklar va dostonlar, askiya va og‘zaki drama kabi janrlar kiradi.

Xususan, badiiy-ommaviy tadbirlarda xalq og‘zaki ijodi janrlaridan foydalanish muhim ahamiyatga egadir. Chunonchi, deyarli barcha ssenariyda “so‘z ko‘rki – maqol”dan, xalq donishmandligi hisoblangan afsona va rivoyatlardan

foydalanish tadbir “til”ini boyitadi, ta’sirchanligini oshiradi. Latifa, lof va askiya tadbirlarning qiziqarliligini yanada oshiradi, mazmunini mustahkamlaydi, tomoshabinlarni faollashtiradi. Topishmoqlar tadbir ijrochilari va auditoriya o’rtasida “jonli” aloqa o’rnatishga yaxshi imkon yaratadi. Ayniqsa, bolalar uchun tayyorlangan tadbirlarda ertak va dostonlar qahramonlari ularni g’oyaviy estetik tarbiyalashda muhim rolni bajaradilar. Masalan, Alpomish, Go’ro’g’li, Zumrad, Kenja botir, Malikai Husniobod singari obrazlar yoshlarning sevimli qahramonlari sifatida asrlar osha hozirgacha yetib kelgan.

Badiiy-ommaviy tadbirlarda xalq og’zaki ijodining betakror, ayni chog’da, olam-olam mazmun kasb etuvchi maqollari, aforizmlari, naql va iboralari ssenariy mohiyatining yanada chuqurlashuvi, tadbir kuchining o’tkirlashuvini taminlashda xizmat qiladi.

Respublikamizning ba’zi joylarida tashkil qilinayotgan badiiy-ommaviy tadbirlar xalq og’zaki ijodi namunalaridan samarali foydalanishlari tufayli xalq o’rtasida katta obro’ topmoqdalar.

Xalq musiqa folklori - ashula, cholg’u va vokal-cholg’u asarlaridan iborat bo’lib, iste’dodli xalq ijrochilari – sozanda, hofiz, oqin, baxshi, xalfalar tomonidan ijro etiladi. Xalq musiqa folklorida mavsum va marosim, to’y, bayram va boshqa voqealarda ijro etiladigan qo’shiqlar mavjud. Jumladan, bola tug’ilishi, tarbiyalanishi, ilk bor sochini oldirishi, tishi chiqishi va birinchi mustaqil qadam tashlashi marosimiga bag’ishlangan qo’shiqlar, nikoh to’ylarida aytiladigan yor-yor, lapar, o’lanlar, marosimlarida aytiladigan marsiya, yig’i, yo’qlov kabi aza qo’shiqlari oilaviy tadbirlarning muhim qismini tashkil etgan. Xalqning tabiat va mehnat bayramlari ham maxsus ijro etiladigan qo’shiqlarsiz o’tmagan.

Xalq raqs san’ati - voqelikni harakatlar orqali tasvir etadigan ijod turidir. Qadimdan odamlar tabiat va hayvonot dunyosi ularga qanday ta’sir etishini, shuningdek, ovchilik, dehqonchilik chorvadorlik faoliyatlarini o’yin, obrazli harakatlar, imo-ishoralar orqali so’zsiz tasvirlashi natijasida raqs san’ati vujudga kelgan. Marosim va bayramlarda syujetli raqs zo’r qiziqish bilan tomosha qilingan. O’zbek xalqida raqs san’ati ashula va musiqa bilan chambarchas bog’lanib ketgan va

shu an'ana hozirgacha davom etmoqda. Hozirgi kunda respublikamiz badiiy havaskorlik ijodining eng rivojlangan janri - bu ashula va raqs ansambllaridir. Xalq raqs san'atidan vosita sifatida hozir ham ko'pgina tadbirlarda foydalanilmoqda.

Xalq teatri san'ati - asosan, so'z va harakat san'atidan tashkil topgan. U qadimdan o'zida qo'shiq, musiqa, qiziqchilik, akrobatika, nayrangbozlik, ko'zboylag'ichlik kabi elementlarni sintezlashtirgan. Dastlabki davrda u ovchilik, dehqonchilikda uchraydigan voqealarni obrazli harakatlar (o'yinlar) orqali tasvirlash asosida vujudga kelgan va xalq bayramlari, marosimlarida rivoj topgan, xalq san'ati darajasiga ko'tarilgan.

Jamiyat taraqqiyoti davomida xalq teatr san'ati ijrochilari bir necha sohalar bo'yicha mutaxassislasha borishgan. O'zbek an'anaviy xalq teatrining quyidagi asosiy turlari shakllangan:

1. Masxarabozlik va qiziqchilik
2. Dorbozlik, nayrangbozlik (sirk san'ati)
3. Qo'g'irchoqbozlik

O'zbekistonda an'anaviy xalq teatri elementlarini o'zida mujassamlashtirgan Yevropa tipidagi professional va havaskorlik teatrlari vujudga kelib, zamonaviy san'atning asosiy turiga aylangan bo'lsa-da, an'anaviy xalq teatri san'ati butunlay yo'qolib ketmadi. U hozirgi kunda qaytadan tiklanmoqda va asosan, masxarabozlik hamda dorbozlik xalq san'atlarini o'zida mujassamlashtirmoqda.

Xalq ijodini olimlarimiz bitmas – tunganmas boylikka, davrlar o'tgan sari qiymati oshib boraveradigan durga, ommaga ruhiy oziq beradigan mangu sarchashmaga qiyoslashadi. Shunday ekan, ularni ko'z qorachig'iday saqlash, taraqqiy ettirish har bir madaniyat xodimining burchidir.

Xalq ijodi shunday bir serqirra va ko'p janrli hodisadirki, ular haqida tom-tom kitoblar yozilsa, yuz minglab maqolalar va risolalar bitilsa, kamlik qiladi. Shu sababli, biz o'ziga xos o'rin topib rivojlanayotgan ommaviy tadbirlarda keng qo'llana boshlagan xalq ijodining ikki durdonasi – askiya va baxshilar ijodiga to'xtalamiz.

O'zbek xalqining qadim zamonlardan o'ziga xos, mazmundor, shaklan go'zal, ko'p qirrali, boy madaniyat, urf-odat va san'atga ega ekanligi malum. Ularning

orasida askiya eng sevimli, ta'sirchan va katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan san'at turlaridan biridir.

Askiya – bu ijtimoiy ahamiyatga ham ega bo'lib, xalqning hayot mazmunini, mehnat va madaniyatini, kishilar o'rtasidagi munosabatlarni, qarama-qarshiliklarni, shuningdek, kishilardagi dunyoqarashni o'zida aks ettiradigan o'zbek san'atining an'anaviy hajviy janridir.

Askiya – eng avvalo, hajviy xarakterga ega bo'lgan original ijodiy janrdir. Chunki u inson tafakkurining hozirjavobligini, zehni, fikrining mantiqiylikini o'zida yaqqol ifoda etadi.

Askiya – ijodning badiiy shaklidir. Chunki uning negizida nutq madaniyati, til boyligi, badiiy obrazli talqin etiladigan mazmun - g'oya, voqealar xarakteri o'z o'rnini topadi.

Bulardan tashqari, askiya - inson sog'ligi, uning kayfiyati uchun ham eng ta'sirchan “dori” dir.

Askiya tarixi. Xalqimiz qadimdan hazil-mutoyibani, kulgini benihoya sevib keladi. O'zbek xalq madaniyati va san'atining ko'pgina an'anaviy turlari (masxaraboz va qiziqchilar, sirk ustalari, qo'g'irchoqbozlar tomoshalari) hajviy xarakterda bo'lganligi bejiz emas. Askiya - o'zbek xalqining muayyan tarixiy taraqqiyot yo'liga ega bo'lgan qadimiy va eng sevimli san'at janrlaridan biridir. Ayniqsa, u Ulug'bek, Navoiy yashagan davrlarda nihoyatda rivojlanib, ko'pgina mashhur askiyachilar yetishib chiqqan. Alisher Navoiy askiyani juda sevib, uning rivojiga o'z hissasini qo'shgan va o'sha davrning mashhur so'z ustasi Muhammad Badaxshini “askiya piri” deb tan olgan.

Askiya tarixiga murojaat etib, shuni aytish kerakki, bu so'z san'ati o'tmishda xalqning orzu tilaklarini, ozodlik va tinchlik, insonparvarlik va mehnatsevarlik his-tuyg'ularini ifodalab kelgan.

O'zbek askiyachilarining bu san'atiga, bu janrning betakrorligiga, o'ziga xos xususiyati va boshqa antiqa jihatlariga ayniqsa, oldindan tayyorgarlik ko'rmasdan, ijro paytidagi badiiy to'qima mahoratiga boshqa xalqlar lol qolganliklari haqida juda ko'plab ma'lumotlar bor. “O'zbek xalq san'ati va o'yinlari ichida askiya eng fikrga

boy, kishilar hissiyotiga va ongiga ta'sir etuvchi eng ta'sirchan vosita, kishini hayratda qoldiradigan original bahsdir"¹ – deb baholagan edi etnograf N.S.Likoshin.

O'zbek xalqi ichida shuhrat qozongan mashhur askiyachilar: Yusufjon qiziq Shakarjonov, Hoji Siddiq Islomov, Tursunbuva Aminov, Sulaymon qori, Mamajon Maxsum, Oxunjon qiziq, Erka qori, Usmon qori, Abdulxay Maxsum Qozoqov, Jo'raxon Sultonov, aka-uka Madaminjon va Zaynobiddin Yusupovlar, G'ulomjon Ro'ziboyev va boshqalar inson qalbini ruhlantiradigan, mehnat va kurashga chorlaydigan, mazmunli va qiziqarli dam oldiradigan san'atning rivojlanishiga katta hissa qo'shdilar.

Baxshilar san'ati – bu eng qadimiy san'at durdonalaridan biridir. Baxshilar xalq oldida o'z san'atini doimiy ravishda namoyish qilishi va uning an'alarini saqlab qolishi bilan madaniy hayotda katta xizmat qilganlar. Asrlar osha rivojlanib, hozirgi kungacha yetib kelgan bu xalq ijodi bo'yicha bir necha baxshilik maktablari bo'lgan. Ular ichida Sherobod, Bulung'ur, Nurota, Xorazm, Qoraqalpoq dostonchilari o'z mahorati va an'analari bilan xalq orasida keng shuhrat qozonishgan. Ergash Jumanbulbul o'g'li, Fozil Yo'ldosh o'g'li, Po'ltan shoir, Islom shoir, Abdulla kabi shoir-baxshilar bu xalq ijodini boyitganlar. Hozirgi davrda ularning an'alarini munosib davom ettirayotgan qashqadaryolik - Qodir baxshi Rahim o'g'li va Zohir baxshi Qo'chqor o'g'li, bo'kalik - Chori Xo'jamberdi o'g'li, surxondaryolik - Shoberdi Bolta o'g'li, jizzaxlik - Temir Alixonov, xorazmlik – Qurbonnazar (Bola baxshi) Abdullayev, O'g'iljon Jumanazarova va Shukurxon Rahimova, qoraqalpog'istonlik – Jalgas Yesbolganov kabi xalq ijodkorlari badiiy yuksaklikka erishmoqdalar. Bu bebaho xalq ijodining taraqqiy etishida baxshi – shoirlarning yig'ilishlari, bahslashuvlari, ko'riklari muhim rol o'ynagan. Bu anjumanlarda baxshilar bir-birlaridan ijod sirlarini o'rganishgan, ijrochilik mahoratini oshirishgan.

Oxirgi yillar ichida baxshi-shoirlar ko'rik-tanlovlarini muntazam uyushtirilishi bu san'atning taraqqiy etishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Jumladan, baxshi-shoirlarning 1967 yil Toshkentda 1972, 1974, 1976 yillar Samarqandda, 1983 yil Shahrisabzda, 1985 yil Shovotda bo'lib o'tgan, ko'rik konkursleri O'zbekistonda baxshichilik

¹ Qoraboyev U.H. Badiiy ommaviy tadbirlar. – Toshkent: O'qituvchi, 1986. – B. 84.

san'ati an'analarini qayta tiklashda, zamonga mos qilib taraqqiy ettirishda ulkan rol o'ynadi. Undan tashqari "Boysun bahori" Xalqaro folklor festivalida ham alohida baxshichilik yo'nalishi bo'yicha ko'rik-tanlovlari o'tkazilib kelinmoqda.

Darhaqiqat, keyingi yillarda baxshi-shoirlar o'rtasida bunday tadbirlar, mushoiralar, ko'rik-tanlovlari bo'lmaganda baxshichilik san'ati bunchalik rivojlanmagan bo'lar edi. Bu anjumanlar xalq og'zaki ijodi, shu jumladan, baxshichilik san'ati o'tmishning aks-sadosigina bo'lib qolmay, hozirgi zamonning yangroq ovozi ekanligini, mehnatkashlar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etishini namoyish qildi. Shuningdek, bizda ayrim kishilar o'ylagandek, dostonchilik san'ati inqirozga yuz tutib, butunlay so'nayotgan emas, balki yashab kelayotganligini va xalq xizmatida bo'layotganligini yana bir bor ko'rsatdi.

Baxshichilik san'atini saqlash va rivojlantirish – bu zamonaviy o'zbek madaniyatining eng muhim masalalaridan biridir. Hozirgi paytda baxshilar faoliyati haqida faqat malumotlar to'plash bilan cheklanmasdan, balki uni zamonaviy san'at va madaniyat nazariyasi asosida chuqurroq va kengroq tadqiq qilish lozim. Mazkur san'atni faqat folklorshunoslar emas, balki boshqa soha egalari: yozuvchi, shoirlar, musiqashunoslar, teatrshunoslar, madaniyatshunoslar hamkorlikda o'rganishlari kerak. Chunki baxshichilik san'ati ko'pgina ijod turlarini o'zida sintezlashtirgan san'atdir.

Baxshichilik san'atining kishini qoyil qoldiradigan yana bir diqqatga sazovor tomoni shundaki, u asarni favqulodda ijro qilish bilan birgalikda vujudga keladi. Baxshining ijodi badihago'ylik (improvizatsiya) yo'li bilan aytiladi. YA'ni baxshi xayoliga kelgan g'oya-fikr shu zahotning o'zidayoq avvaliga badiiy-she'riy matnga va zudlik bilan qo'shiq shakliga aylanadi va ijro etiladi.

Agar zamonaviy qo'shiqchilik san'atida avval shoir she'r yozsa, keyin kompozitor unga kuy yaratsa, undan so'ng xormeyster ashulachi bilan, dirijyor ansambl a'zolari bilan mashq qilib, ularning birlashishidan ashula vujudga kelsa, bu jarayonni baxshining yakka o'zi bir necha lahzada badiha qiladi.

Baxshilar ikki xil janrda ijro qilishadi:

1. Doston kuylash 2. Terma aytish.

Xalq baxshilari, asosan, 20-30 dan ko‘p dostonlar bilishgan. Ularning eng qobiliyatliari esa (masalan, Qodir baxshi, Shoberdi baxshi) 40 dan ortiq doston aytishlari ham mumkin.

Doston aytishning o‘ziga xos an‘analari bo‘lib, odatda, ular kech kuzdan to erta bahorgacha kechqurunlari uyushtirilgan. Qishki dam olish paytlarida muntazam tashkil qilinadigan – bu tadbirlar “Doston kechalari” deb nomlangan.

Baxshichilik san‘atida termalar aytish alohida o‘rin tutadi. Terma, asosan badiha yo‘li bilan to‘qiladi. Baxshi yozilgan she‘rdan foydalanmaydi. U xayoliga kelgan diqqatga sazovor fikr-g‘oyalarni darrov qo‘shiqqa solib aytadi. Ko‘pincha, baxshilar davrasida aytishuv vujudga keladi. Bir baxshi boshlab bergan mavzuni boshqalari davom ettiradi. Kimning termasi g‘oyaviy badiiy va ijrosi kuchli bo‘lsa, o‘sha g‘olib chiqadi.

Ommaviy bayramlar rejissurasida marosim epizodlari insenirovkasi. Urf-odatlar, marosim va udumlarni o‘z ichiga qamrab olgan epizodlar zamonaviy teatrlashtirilgan tadbirning o‘ziga xos belgilaridan biri hisoblanib, kunning dolzarb masalasiga aylanib bormoqda. Ko‘pincha bunday sahnaviy chiqishlar, teatrlashtirilgan miting yoki ba‘zi tantanali marosimlarning ssenariylarida uchrashi odatiy xol. Lekin hozirda davlat darajasidagi ijtimoiy-siyosiy bayramlarda ham bu kabi epizodlar asosiy blok sifatida sahnalashtirilmoqda. Chunki urf-odat va marosimlar asosida xalqimizning o‘lmas an‘analari, boy tarixi, ma‘naviy hayoti yashirinib yotadi. Barkamol yetuk insonlar tarbiyasida bularning ahamiyati katta sanalib, davlat tomonidan berilayotgan e‘tiborning asosiy boisi shundadir.

Milliy boyligimiz sanalmish marosimlarni zamon ruhida sahnalashtirish, kengaytirish va ommalashtirish zarur, chunki hozirda birorta bayramni, marosim va udumlarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi.

Hozirda mavjud ko‘pgina marosim epizodlari, xalq udumlaridagi an‘anaviy marosimlar harbiy va olimpiya marosimlariga javoban yuzaga kelgan. Masalan, harbiylarning “qasamyod” va “bayroqni o‘pish” kabi marosimlariga ommaviy teatrlashtirilgan tadbir rejissurasida ko‘p bora guvohi bo‘lganmiz.

“Tantanavorlik masalasi zaruratdir. Olimpiada o‘yinlari rasmiy tantanaga oidligi bilan oddiy chempionatlardan farq qilishi zarur. Olimpiada o‘yinlari tantanali marosimlarni talab etadi”¹, - degan edi zamonaviy olimpiada o‘yinlari asoschisi Pyer de Kuberten.

Ommaviy teatrlashtirilgan tadbirda tantanali marosim masalasi o‘ta muhim hisoblanadi. Haqiqatan ham tadbir tantanavor marosimlari bilan majlisdan, namoyish va xalq sayillaridan farq qiladi. Shunday ulug‘vor va simvolik tadbir hisoblangan ommaviy teatrlashtirilgan tadbirda, albatta, tantanavor marosimlar bo‘lishi kerak.

Hozirda ko‘plab rasm-rusm va marosimlar borki, hali biz ularni chuqur o‘rganishga, foydalanishga ulguranimiz yo‘q. Ommaviy teatrlashtirilgan tadbir, lo‘ndalik va obrazlilik, mahobat va tomoshaviylik, demokratizm va ramziylik, idrokning ommabopligi va ifodalashning majoziy shakllarini asos qilib oladi. Bu san‘at turining o‘ziga xosligi rejissyordan barcha san‘at turlarini bilishni, zamonaviy, texnik - ko‘rsatish, ko‘rish vositalaridan foydalanishni, xalq va maydon teatr usullarini bilishni, va bularning hammasidan obrazlar dunyosiga ega bo‘lgan, yaxlit, uyg‘unlashgan tadbirda foydalanishni talab etadi.

Hozirda o‘tkazilayotgan ko‘pgina teatrlashtirilgan ommaviy bayramlar rejissurasi marosim va urf-odatlarni sahnalashtirishda ba‘zi bir xatolarga yo‘q qo‘yilmoqda. Masalan: Navro‘z bayrami. Bu bayramni sahnalashtirishda bizning yo‘qolib ketayotgan urf-odatlarimizni, qadriyatlarimizni qayta jonlantirishga e‘tibor berilmoqda. Ular sahna orqali xalqimiz ongida tiklanmoqda. Xalq ijodiyotining ajoyib o‘lmas durdonalari lapar va o‘lanlari, yor-yor va aytimlar, milliy xalq o‘yinlari viloyatlar blokida, viloyat folklor etnografik jamoalari tomonidan qayta ishlanib ijro etilmoqda. Lekin bunday qadriyatlarimizni, marosim va odatlarimizni sahnaga olib chiqishda sahnalashtirilayotgan urf-odatlarimiz o‘z milliyligini yo‘qotmoqda. Rejissyorlarimiz birinchi o‘ringa milliylikni emas balki, sahnaviylikni qo‘yishmoqda. Ular uchun chiroyli sahnaviy ko‘rinish kerak, milliylik esa ikkinchi darajali bo‘lib qolmoqda. Shu sabab urf-odatlarimiz yarim jon holatda namoyish etilmoqda.

¹ В.Новоскольцов. Символика олимпиад. «Физкультура и спорт». М., 1980 г.

Demakki, biz teatrlashtirish janrida ish olib borganda, material va hujjatlilikka asoslanib, mahalliy mentalitetga, insonlar yashash tarziga, urf-odat va marosimlariga, til va diniga ham katta e'tibor bermog'imiz lozim.

XULOSA

Mamlakatimizda istiqlolning birinchi kunlaridan boshlab ko'pgina eng muhim va ustuvor masalalar qatori yoshlar tarbiyasiga, xususan, har tomonlama sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishga ham alohida e'tibor berib kelinmoqda. "Biz xalqimizning dunyoda hech kimdan kam bo'lmasligi, farzandlarimizning bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo'lib yashashi uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etayotgan ekanmiz, bu borada ma'naviy tarbiya masalasi, hech shubhasiz, beqiyos ahamiyat kasb etadi. Agar biz bu masalada hushyorlik va sezgirligimizni, qat'iyat va mas'uliyatimizni yo'qotsak, bu o'ta muhim ishni o'z holiga, o'zibo'larchilikka tashlab qo'yadigan bo'lsak, muqaddas qadriyatlarimizga yo'g'rilgan va ulardan oziqlangan ma'naviyatimizdan, tarixiy xotiramizdan ayrilib, oxir-oqibatda o'zimiz intilgan umumbashariy taraqqiyot yo'lidan chetga chiqib qolishimiz mumkin"¹.

Hukumatimiz milliy qadriyatlarni tiklash, badiiy an'analarni taraqqiy ettirish, ayniqsa, teatr san'atini rivojlantirishga alohida e'tibor berib, doimiy rahnamolik qilib kelmoqda. Prezidentimizning 1995 yil 20 oktabrdagi "O'zbekistonda teatr va musiqa san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 1998 yil 26 martdagi "O'zbekiston teatr san'atini rivojlantirish to'g'risida"ga Farmoni, 1998 yil 22 mayda "O'zbekteatr ijodiy ishlab chiqarish birlashmasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni, 2001 yil 21 sentabrda "Hamza nomidagi O'zbek davlat Akademik drama teatriga "Milliy teatr" maqomini berish to'g'risida"gi Farmoni, 2014 yil 22 yanvardagi "O'zbek Milliy akademik drama teatrining 100 yilligini nishonlash to'g'risida"gi Qarori shuningdek, 2010 yilda Buxoro shahrida qad ko'targan "Boqiy va navqiron Buxoro" monumenti, hamda Buxoro davlat teatri yangi binosining ishga tushirilishi mamlakatimizda ma'naviy taraqqiyotga davlat miqyosida e'tibor qaratilayotganligining yorqin isboti hamda olib borilayotgan islohatlarning ijobiy natijasidir.

¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – B. 4.

Ommaviy tomoshalar xalqning ijtimoiy-madaniy hayotida, xalqning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil qilishda muhim rol o'ynaydi. Ular shaxsning har tomonlama rivojlanishi va ijtimoiy-madaniy faolligini oshirish jarayonini o'ziga xos vazifalarini bajarishga, ya'ni havaskorlik ijodiga jalb qilish va mazmunli dam olish, hordiq chiqarishni uyushtirishga yordam beradi. Ommaviy tomoshalar faqatgina kishilarning hordiq chiqarishinigina emas, balki bilimini, dunyoqarashini o'stirishga, ijodkorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, o'z navbatida, jamiyatdagi asosiy ish faoliyati bilan yaxshiroq shug'ullanishga samarali yordam beradi.

Ommaviy tomoshalar insoniyat yaratgan eng yaxshi progressiv xalq an'analari saqlaydi, rivojlantiradi, targ'ib qiladi. U ommani faqat madaniyat namunalaridan bahramand bo'lishga sharoit yaratibgina qolmay, uning madaniy qiyofasi, xulq-atvori, odobi va axloqining shakllanishiga turtki bo'ladi.

Buning isboti sifatida asrlar davomida, avloddan-avlodga o'tib, bizgacha kelgan an'anaviy xalq tomosha san'ati namunalarini misol qilib ko'rsatishimiz mumkin. Bulardan qo'g'irchoq, dorbozlik, masxarabozlik, askiya, baxshilar, polvonlar, kurash va h.k. tomoshalar xalqimizga ma'naviy ozuqa berib kelgan.

Bayramlar asrlar osha rivojlanib o'zgacha tus olib kelmoqda. Bayramlarning rivojida esa xalq ijodi va folklorning o'rnida katta. Bir so'z bilan aytganda bayram va tomoshalar rivoji nomoddiy madaniy meros rivojiga, nomoddiy madaniy meros rivoji esa o'z o'rnida ommaviy bayram va tomoshalar rivojiga katta hissa qo'shmoqda.

Nomoddiy madaniy meros xalqning turmush tarzining ajralmas qismi hisoblanadi. Shu sababli ota-bobolarimiz va momolarimizdan bizgacha yetib kelgan marosimlar, urf-odatlar, an'analarga amal qilish orqali uning yashovchanligini ta'minlash bugungi kunda juda katta ahamiyatga ega.

Ushbu urf-odatlar, marosimlar, an'analarni asrash, avaylash va undan foydalanish, targ'ib qilishga o'quvchilarni jalb qilish lozim. Dunyodagi barcha millatlar ichida o'zbek xalqi o'zining urf odatlari, o'zbekona lutfi, o'ynagan o'yinlari, kuylagan qo'shiqlari, raqslari, to'y-marosimlari hamda taomlari bilan yaqqol ajralib turadi. Shunday ekan, o'quvchilarga azaliy milliy bayram va tomoshalarda qo'llanilgan xalq o'yinlari, milliy termalar, yallalar, o'lan va laparlar kabi xalq

ogʻzaki ijodi namunalarini oʻrgatish, targʻib qilish, ommalashtirish. Kezi kelganda ularni muhofaza qilish koʻnikmalarini shakllantirish lozim.

Xulosa qilib aytilganda, madaniyat va sanʼat kollejlari oʻquvchilarning ham maʼnaviy, ham jismoniy jihatdan sogʻlom boʻlishi, nomoddiy madaniy merosning muhofaza qilinishiga, oʻquvchilarning jalb qilinishi barqaror taraqqiyot uchun xizmat qiladi.

**MADANIYAT VA SAN'AT KOLLEJLARI O'QUVCHILARIDA NOMODDIY
MADANIY MEROSNI MUHOFAZA QILISH YUZASIDAN TEST
SAVOLLARI**

1-KURS UCHUN

1.	<p><i>“... xalq og'zaki ijodining noyob durdonasi bo'lmish “Alpomish” dostoni millatimizning o'zligini namoyon etadigan, avlodlardan-avlodlarga o'tib kelayotgan qahramonlik qo'shig'idir. Agarki xalqimizning qadimiy va shonli tarixi tuganmas bir doston bo'lsa, “Alpomish” ana shu dostonning shoh bayti, desak, to'g'ri bo'ladi.”.</i></p> <p>Prezidentimiz I.A.Karimovning ushbu fikrlari qaysi asarida bildirilgan?</p>
A.	Ma'naviy yuksalish yo'lida
B.	Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz
C.	O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari
D.	Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch
E.	O'zbekiston demokratik taraqqiyotining yangi bosqichida
2.	<p>YUNESKO tomonidan “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish” Konventsiyasi qaysi yili qabul qilingan?</p>
A.	1945
B.	1966
C.	1961
D.	2003
E.	2014
3.	<p>“Navro'z” so'zining lug'aviy ma'nosini belgilang?</p>
A.	Yangi bayram
B.	Yangi kun
C.	Kun va tun tengligi
D.	Yangi hafta
E.	Yangi yil
4.	<p>“Folklor” so'zining lug'aviy ma'nosini toping?</p>

	A.	Xalq ijodiyoti va an'analari
	B.	Rivoyatlar, afsonalar
	C.	Xalq donishmandligi
	D.	Xalq ijrosi
	E.	Urf-odat
5.	Nomoddiy madaniy meros ob'ekti sanalmish "Bayram" so'zining lug'aviy ma'nosini toping?	
	A.	Shodiyona, xursandchilik
	B.	Tadbir
	C.	To'y, marosim
	D.	Go'zallik
	E.	Yig'in
6.	Quyidagi nomoddiy madaniy meros ob'ektlaridan qaysi birlari asosan faqat bolalarga xos?	
	A.	Askiya, maqol, matal, Shashmaqom, hunarmandlik
	B.	Askiya, tez aytish, lapar, chevarchilik, zardo'shtiylik
	C.	Yor-yor, o'lan, ertak, aytimlar, baxshichilik
	D.	Xalq o'yinlari, Shoshmaqom, askiya
	E.	Ertak, xalq o'yinlari, topishmoqlar
7.	Nomoddiy madaniy meros bu - Nuqtalar o'rnini to'ldiring?	
	A.	Ijtimoiy mahalliy hayotning eng muhim qismlaridan bo'lib, shodiyona, xursandchilikni vujudga keltiradigan voqealarni nishonlaydi.
	B.	Birinchi navbatda, u amaliy namoyish etilganda, o'zining chuqur ijtimoiy - psixologik va tarbiyaviy ildizga ega ekanligi namoyon bo'lib, sahnalashtirish jarayonida tasodifiy hol va elementlarga yo'l qo'yilmaydi.
	C.	Inson ongi va tafakkuri bilan yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklar majmui.

	D.	Avlod-dan-avlodga o'tkazilib, muayyan hamjamiyatlar va guruhlar tomonidan atrof-muhitga, tabiatga va o'z tarixiga bog'liq holda yaratilib, o'ziga xoslikni, vorislik tuyg'usini shakllantirish hamda insoniyat ijodini va madaniy turli-tumanlikning hurmat qilinishiga ko'maklashish xususiyatlariga ega bo'lishi
	E.	To'g'ri javob yo'q.
8.	Milliy bayramlar berilgan to'g'ri javobni toping?	
	A.	"Navro'z", "Vatan himoyachilari kuni", "Radio kuni"
	B.	"Gul sayili", "Mehrjon", "G'alaba kuni"
	C.	"Navro'z", "Gul sayili", "Qovun sayili", "Lola sayili"
	D.	"Hosil bayrami", "Navro'z", "O'qituvchi va murabbiylar kuni"
	E.	"Navro'z", "Muchal to'yi", "Lola sayli", "Radio kuni"
9.	Xalq o'yinlari nomoddiy madaniy meros ob'ekti hisoblanadimi?	
	A.	Faqat bolalarga xos xalq o'yinlari hisoblanadi
	B.	Hisoblanmaydi
	C.	Hisoblanadi
	D.	Ha, faqat o'smirlar tomonidan o'ynalsa
	E.	Faqat ongni o'stiruvchi xalq o'yinlari hisoblanadi
10.	M.Qoshg'ariyning ta'kidlashicha "Insonlar xursandchiligining yig'indisi" bu ...	
	A.	Tadbir
	B.	Tomosha
	C.	Bayram
	D.	Spektakl
	E.	Konsert

1.	<p><i>“... har qaysi xalq yoki millatning ma’naviyatini uning tarixi, o‘ziga xos urf-odat va an’analari, hayotiy qadriyatlaridan ayri holda tasavvur etib bo‘lmaydi. Bu borada, tabiiyki, ma’naviy meros, madaniy boyliklar, ko‘hna tarixiy yodgorliklar eng muhim omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi”.</i></p> <p>Prezidentimiz I.A.Karimovning ushbu fikrlari qaysi asarida bildirilgan?</p>
A.	Ma’naviy yuksalish yo‘lida
B.	Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz
C.	O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari
D.	Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch
E.	O‘zbekiston demokratik taraqqiyotining yangi bosqichida
2.	<p>Mif, afsona, rivoyat, ertak, maqol, matal, doston, masal, hikmatli so‘zlar, tez aytish va shu kabi xalq merosining og‘zaki ravishda ifodalanadigan barcha tur va janrlari nomoddiy madaniy merosning qaysi yo‘nalishiga kiradi?</p>
A.	Ijrochilik san’ati
B.	O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an’ana va shakllari
C.	Urf-odat, marosim va bayramlar
D.	<i>Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar</i>
E.	An’anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko‘nikmalar
3.	<p>«Eortologiya» - grekcha so‘zdan olingan bo‘lib</p> <p>Nuqtalar o‘rnini to‘ldiring?</p>
A.	San’at nazariyasi va amaliyoti
B.	Bayram haqidagi fan
C.	Nomoddiy madaniy merosni o‘rganuvchi maxsus fan
D.	Xalq ijodiyoti haqidagi fan
E.	Mifologik ta’limot

4.	<p>“Shashmaqom”, “Tanovor”, “Ushshoq”, “Feruz”, “Suvora”, “Lazgi”, “Mavrigi” kabilar nomoddiy madaniy merosning qaysi yo‘nalishiga mansub?</p>
A.	Ijrochilik san’ati
B.	O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an’ana va shakllari
C.	Urf-odat, marosim va bayramlar
D.	<i>Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar</i>
E.	An’anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko‘nikmalar
5.	<p>Musiqqa, raqs, xalq tomosha san’atining barcha janrlari, umuman namoyish etishga (hoh u sahnada bo‘lsin, hoh maydonda, hoh kichik davrada) mo‘ljallangan janrlar nomoddiy madaniy merosning qaysi yo‘nalishiga kiradi?</p>
A.	Ijrochilik san’ati
B.	O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an’ana va shakllari
C.	Urf-odat, marosim va bayramlar
D.	<i>Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar</i>
E.	An’anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko‘nikmalar
6.	<p>Nomoddiy madaniy meros yo‘nalishlari to‘g‘ri berilgan javobni toping?</p>
A.	Xalq ijodiyotining barcha janrlari, urf-odat, marosim va an’analar
B.	Dostonchilik, laparchilik, o‘lan va yor-yor ijrosi
C.	Topishmoq, latifa, maqol, matal, sa’j, rivoyat, asotir, mif
D.	O‘zlikni namoyon etishning og‘zaki an’analar va shakllari, ijro san’ati, jamiyatning urf-odatlari, tarixiy yodgorliklar va madaniy ob’ektlar
E.	O‘zlikni namoyon etishning og‘zaki an’analar va shakllari, ijro san’ati, jamiyatning urf-odatlari, marosimlari, bayramlari, tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar, an’anaviy hunarmandchilik bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar

7.	<p><i>Ma'lum muddatda takrorlanib turuvchi xatti-harakat, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan xulq-atvor qoidalari, ko'nikmasi bu -</i></p> <p>Nuqtalar o'rnini to'ldiring?</p>
A.	Urf-odat
B.	Marosim
C.	O'lan
D.	Kelin salom
E.	Matal
8.	<p>Mehmondo'stlik an'analari, axloq-odob bilan bog'liq urf-odatlar, farzand tarbiyasi bilan bog'liq marosimlar, beshik to'yi, ism qo'yish marosimi, sunnat to'yi, sovchilikka borish, kelin salom, milliy va mahalliy miqyosda o'tkaziladigan sayillar, hasharlar, tomoshalar, bayramlar nomoddiy madaniy merosning qaysi yo'nalishiga kiradi?</p>
A.	Ijrochilik san'ati
B.	O'zlikni namoyon qilishning og'zaki an'ana va shakllari
C.	Urf-odat, marosim va bayramlar
D.	<i>Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar</i>
E.	An'anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko'nikmalar
9.	<p><i>“Chillik”, “Arg'imchoq”, “Oshiq”, “Ko'chmak”, “Oq suyak”, “Bobaltaka”, “Bekinmachoq”, “Oq terakmi, ko'k terak” – bu ...</i></p> <p>Nuqtalar o'rnini to'ldiring?</p>
A.	Xalq ertaklari
B.	Xalq o'yinlari
C.	Matallar
D.	Tez aytishlar
E.	Asotirlar
10.	<p>“Alpomish”, “Go'ro'g'li”, “Rustam” kabi dostonlar nomoddiy madaniy merosning qaysi yo'nalishiga mansub?</p>
A.	Ijrochilik san'ati

B.	O'zlikni namoyon qilishning og'zaki an'ana va shakllari
C.	Urf-odat, marosim va bayramlar
D.	<i>Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar</i>
E.	An'anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko'nikmalar

3-KURS UCHUN

1.	<p><i>“Ajdodlarimiz tafakkuri va dahosi bilan yaratilgan eng qadimgi toshyozuv va bitiklar, xalq og'zaki ijodi namunalaridan tortib, bugungi kunda kutubxonalarimiz xazinasida saqlanayotgan ming-minglab qo'lyozmalar, ularda mujassamlashgan tarix, adabiyot, san'at, siyosat, axloq, falsafa, tibbiyot, matematika, mineralogiya, kimyo, astronomiya, me'morlik, dehqonchilik va boshqa sohalarga oid qimmatbaho asarlar bizning buyuk ma'naviy boyligimizdir”.</i></p> <p>Prezidentimiz I.A.Karimovning ushbu fikrlari qaysi asarida bildirilgan?</p>
A.	Ma'naviy yuksalish yo'lida
B.	Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz
C.	O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida
D.	Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch
E.	O'zbekiston demokratik taraqqiyotining yangi bosqichida
2.	<p>O'zbekiston bo'yicha “Jahon nomoddiy madaniy merosining Rerezentativ ro'yxatiga kiritilgan nomoddiy madaniy meros ob'ektlari to'g'ri berilgan javobni toping?</p>
A.	“Shashmaqom”, “Navro'z”, “Katta ashula”, “Boysun madaniy muhiti”
B.	“Askiya”, “Milliy kurash”, “Shashmaqom”, “Navro'z”
C.	“Navro'z”, “Mehrjon”, “Askiya”, “Milliy hunarmandlik”
D.	“Shashmaqom”, “Buxoro mavrigi”, “Askiya”
E.	“Askiya”, “Navro'z”, “Alpomish dostoni”, “Go'ro'g'li dostoni”

3.	<p>An'anaviy xalq taqvimlari, kunning botishiga qarab kelgusi kunning qanday kelishini aytib berish, oyning turishiga qarab keyingi oyning taxminiy ob-havosini aniqlash, hayvonlar harakati orqali sodir bo'ladigan voqealarni bashorat qilish, quduq qazish o'rni yoki imorat qurish joyini aniqlash, milliy sartaroshlik, an'anaviy tabobat, imoratsozlik, miroblik bilan bog'liq bilim va ko'nikmalar, pazandachilik san'ati nomoddiy madaniy merosning qaysi yo'nalishiga kiradi?</p> <p>A. Ijrochilik san'ati</p> <p>B. O'zlikni namoyon qilishning og'zaki an'ana va shakllari</p> <p>C. Urf-odat, marosim va bayramlar</p> <p>D. <i>Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar</i></p> <p>E. An'anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko'nikmalar</p>
4.	<p>Bayramlar spetsifikasi bo'yicha qanday turlarga bo'linadi?</p> <p>A) Siyosiy va ijtimoiy, kalendar-professional kasb, kalendar bayramlari</p> <p>B) Milliy va mehnat, milliy, mehnat, diniy, kalendar-professional kasb, kalendar bayramlari</p> <p>V) Ijtimoiy-siyosiy, milliy, mehnat, diniy, kalendar-professional kasb, kalendar bayramlari</p> <p>G) Diniy, kalendar-professional kasb, kalendar bayramlari</p> <p>D) Ijtimoiy-siyosiy, milliy, mehnat, diniy, kalendar-professional kasb bayramlari</p>
5.	<p>Farg'ona, Xorazm, Buxoro, Surxondaryo raqs maktablari, hududlarga xos bo'lgan raqslar va raqs harakatlari, shu jumladan, bolalar, erkaklar, ayollarning yakka va guruhli raqslar nomoddiy madaniy merosning qaysi yo'nalishiga kiradi?</p> <p>A. Ijrochilik san'ati</p> <p>B. O'zlikni namoyon qilishning og'zaki an'ana va shakllari</p> <p>C. Urf-odat, marosim va bayramlar</p> <p>D. <i>Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar</i></p>

	E.	An'anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko'nikmalar
6.	Markaziy Osiyoda rejissyorlar dastlab qanday nom bilan yuritilgan?	
	A)	San'atkor
	B)	<i>Suxondon</i>
	V)	Boshqaruvchi
	G)	Boshlovchi
	D)	Korfarmon
7.	Nomoddiy madaniy meros ob'ektlarini muhofoza qilish borasida 2010 yil 7 oktabrda Vazirlar Mahkamasi tomonidan qanday muhim hujjat imzolangan?	
	A.	“2010 - 2020 yillarda nomoddiy madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturi” tasdiqlangan
	B.	Vazirlar Mahkamasining “2010 - 2020 yillarda nomoddiy madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish to'g'risida” buyrug'i imzolangan
	C.	“Nomoddiy madaniy meros ob'ektlarini Rerezentativ ro'yxatga tavsiya etish bo'yicha” uslubiy ko'rsatmalar tasdiqlangan
	D.	“Nomoddiy madaniy meros ob'ektlarini ro'yxatga olish” tasdiqlangan
	E.	To'g'ri javob berilmagan
8.	Bayramning tomoshadan farqi nimada?	
	A)	Farqi yo'q
	B)	Bayram tomoshaga nisbatan tor doirada o'tkazilib, dramaturgiya qonuniyatlari asosida tuziladi
	V)	Bayram ochiq maydonda o'tkaziladi
	G)	Bayram va tomosha bitta tushuncha bo'lib, unda tomoshabin ham ishtirokchiga aylanadi
	D)	Bayram uzviy sahnaviy chegaraga ega bo'lmay, ko'plab xalq ommasi ishtirok etib, keng masshtabda o'tkaziladi, tomoshabin ham ishtirokchiga aylanadi

9.	<p>Dunyo miqyosida nomoddiy madaniy meros va uning muhofazasi masalalari YUNESKOning 1989 yildagi qaysi hujjatlari asosida boshlandi?</p> <p>A. “An’anaviy madaniyat va folklorni muhofaza qilish” bo’yicha tavsiyalaridan boshlangan</p> <p>B. “Nomoddiy madaniy merosni qayta tiklash masalalari”ga oid hujjatlar</p> <p>C. “Xalq ijodi – o’lmas durdonalar” nomli seminaridan</p> <p>D. “Muhofaza va himoya masalalari” Qarori asosida</p> <p>E. To’g’ri javob berilmagan</p>
10.	<p>Zardo‘zlik, quroqchilik, kandakorlik, qo‘g’irchoqsozlik, kulolchilik, va hunarmandchilikning boshqa yo‘nalish va turlariga oid tajriba, bilim va ko‘nikmalar nomoddiy madaniy merosning qaysi yo‘nalishiga kiradi?</p> <p>A. Ijrochilik san’ati</p> <p>B. O‘zlikni namoyon qilishning og‘zaki an’ana va shakllari</p> <p>C. Urf-odat, marosim va bayramlar</p> <p>D. <i>Tabiat va koinotga oid bilim va urf-odatlar</i></p> <p>E. An’anaviy hunarmandchilikka oid bilim va ko‘nikmalar</p>

GLOSSARIY

- Amfiteatr** - 1. Qadimgi Yunoniston (Gretsiya) va Rimdagi tomoshalar ko'rsatishga mo'ljallangan va o'rindiqlari zinapoyaga o'xshab ko'tarilib boradigan ochiq bino. 2. Hozirgi zamon teatrlarida, sirkalarida va konsert zallarida parter orqasida yarim doira shaklida zinapoyaga o'xshab ko'tarilib boradigan o'rindiqlar.
- Ansambli** - 1. O'zaro mos va uyg'un qismlarning birikuvidan hosil bo'lgan butunlik, yaxlitlik. Masalan: arxitektura ansambli. 2. Bir necha ishtirokchi tomonidan birgalikda ijro etiladigan musiqa asari (yoki uning bir qismi). 3. Bir badiiy jamoa sifatida tomosha ko'rsatuvchi artistlar – ashulachilar va raqqosalar guruhi. Masalan: Ashula va raqs ansambli.
- Askiya** - o'zbek xalq ijodining bir turi, ikki yoki undan ortiq kishi yoki guruhning xalq yig'inlari va mehmonxonalarda ma'lum mavzu bo'yicha badiiy so'zda tortishuvi.
- Ashula** - she'riy matnni tarannum etadigan, ma'lum vazndagi va qo'shiqlarga nisbatan ritmik shakli erkin, kuy rivojlanishi va diapozoni keng bo'lgan rechitativsimon musiqa asari.
- Badiha** - maxsus tayyorgarliksiz to'g'ridan to'g'ri yaratilgan she'r, musiqa yoki qo'shiq. Masalan: E. Voxidovning "Lola sayli" badihasi.
- Baxshi** - xalq tomonidan yaratilgan doston, terma va sh.k.ni kuylovchi shoir, oqin.
- Dialog** - ikki yoki undan ortiq shaxs o'rtasidagi so'zlashuv: dramatik asarlarda u syujet rivojlanishining va xarakterlarni tasvirlashning asosiy usulidir.
- Drama** - 1. Muallif nutqisiz, yani diolog shaklida yozilgan va sahnada ijro etish uchun mo'ljallangan badiiy adabiyotning lirika va epos qatoridagi bir turi. 2. Tor ma'noda – dramatik adabiyotning bir qismi, tragediyadan hayot hodisalarining o'rtacharoq o'tkirlikda tasvirlovchi bilan, komediyadan esa hayot hodisalarini kulgi orqali emas, balki jiddiy tasvirlash bilan farq qiladi.
- Yog'ochoyoq
Jonglyor** - qadimgi o'zbek sirk san'atidagi alohida janr.
- Fransiyada o'rta asrlarda maydon va ko'chalarda akrobatik mashqlar va qiziqarli tomoshalar ko'rsatib yurgan san'atkorlar. Bir necha predmetni bir paytning o'zida o'ta epchillik bilan otib-ilib o'ynaydigan sirk yoki estrada artisti, xuqqaboz.
- Improvizatsiya** - oldindan tayyorlanmasdan she'r yozish, musiqa asari va sh.k.ni bevosita ijro etish.
- Inssenirovka** - drama shaklida yozilmagan adabiy asarni teatr sahnasi, radio, televideniye uchun moslab qayta ishlash va shuning natijasida

	yaratilgan asar.
Komediya	- ijtimoiy hayotdagi nuqsonlarni, kishilardagi yaramas hususiyatlarini kulgi vositasi bilan fosh etuvchi quvnoq, hushchaqchaq xarakterdagi dramatik asar.
Konsert	- 1. Oldindan tuzilgan muayyan dastur asosida san'atkorlarning sahnaga (shuningdek, radio va televideniya) chiqishi. 2. Bir, ba'zan ikki-uch asbob va orkestr uchun yozilgan, odatda virtuoz xarakterdagi musiqa asari.
Korfarmon	- 1. O'zbek qo'g'irchoq teatrining turlaridan biri bo'lgan qo'l qo'g'irchoq tomoshalaridan biri. 2. Ish boshqaruvchi. Rejissyor. Sahnalashtirish ishlari boshqaruvchisi. Uning fikr va talqini orqali asar sahnalashtiriladi va tomoshabinga taqdim etiladi.
Kulminatsiya	- biror voqea yoki hodisa rivojlanishidagi eng yuqori nuqta, avjiga chiqish.
Latifa	- xalq hajviyoti janrlaridan biri bo'lgan tanqidiy mazmundagi yumoristik xikoY.
Masxaraboz	- masxarabozlik bilan shug'ullanuvchi artist.
Matal	- ko'chma ma'noda qo'llanuvchi xalq majoziy iboralari.
Musiq	- 1. Emotsional-g'oyaviy mazmuni ovozda badiiy obrazlar orqali ifodalovchi san'at turi. Masalan Vokal musiqa, simfonik musiqa. 2. Shu san'atning cholg'u bilan ijro etiladigan tugal asari, kuy. Masalan: ashula musiqasi.
Muqallid	- 1. O'zbek ananaviy xalq teatrining konkret shaxslar xulqiga, qiziq voqealarga, qush va hayvonlarga badiiy taqlid qilishga asoslangan janri. 2. Ana shu janrdagi tomoshalar ijrochisi.
Oliy maqsad	- rejissyorning, nega aynan shu pyessani sahnalashtirayotgani, uning yordamida nima demoqchiligi, tomoshabinda qanday fikr va tuyg'ular uyg'otishi kerakligini aniqlash mahsuli.
Ommaviy sahna	- pyesa davomida olomon, xalq, omma kabilarni aks ettiruvchi, ishtirokchilarning soni ko'p bo'lgan sahna ko'rinishi.
Orkestr	- 1. Turli musiqa asboblari chaluvchilardan tuzilgan va ular uchun yaratilgan asarlarni birgalikda ijro etuvchi sozandalar jamoasi, shuningdek, shu jamoa qatnashchilari chaladigan musiqa asboblari orkestri. 2. Teatr sahnasi oldida musiqachilar uchun mo'ljallangan maxsus joy.
Ohang	- turli tovushlarning ma'lum bir tartibda uyg'unlashib, musiqiy butunlik tashkil etgan birikmasi.
Popurri	- har xil keng tarqalgan musiqa asarlaridan olingan parchalardan tuzilgan yig'ma asar.
Raqs	- insonning mehnat jarayoni tashqi olamdan olgan emotsional taassurotlari bilan bog'liq holda yuzaga kelgan va inson gavdasining harakati va holatlari vositasi bilan yaxlit badiiy obraz yaratiladigan san'at turi.
Rejissyor	- korfarmon. Teatr va kinoda dramatik yoki musiqali asarlarni

	sahnalashtiruvchi hamda filmni suratga olish jarayonini boshqaruvchi.
Rejissura	- ijodiy va amaliy ish jarayoni.
Repertuar	- 1. Teatr, konsert, estrada va sh.k.da ijro etiladigan asarlar majmui. 2. Biror san'atkor ijro etadigan rollar, musiqa asarlari va boshqalar majmui.
Sahna	- 1. Teatr binosining tomoshabinga yaxshi ko'rinadigan, aktyorlar uchun qulay bo'lgan tomosha ko'rsatiladigan qismi. 2. Pyesa va spektakllardan bir ko'rinish.
Ssenariy	- asar tuzilmasi. Mahalliy dalillarga asoslanib yozilgan bo'lib, to'laqonli badiiy asar.
Taqlid	- xalq teatrida aktyor o'yini uslublaridan biri, hayotdagi aniq kulguli voqea, xatti-harakat qiliq, mimika, tovush va sh.k.larning qiziqchi va masxarabozlar tomonidan ijodiy o'zlashtirilishi.
Teatr	- spektakl qo'yilishi uchun mo'ljallangan bino.
Teatrlashtirilgan ommaviy tomoshalar	- noan'anaviy sahnalarda o'tkaziladigan biror mavzu yoki sanaga bag'ishlangan teatr elementlari bilan boyitilgan katta omma ishtirok etadigan tadbir.
Truppa	- teatr yoki sirkning ijodiy jamoasi.
Sirk san'ati	- san'atning chavondozlik, hayvonlarni o'rgatish, akrobatika, gimnastika, pontomima, masxarabozlik, ekvilibristika kabi o'yinlarni o'z ichiga olgan turi.
Qiziqchi	- o'zbek xalq qiziqchilik teatrining aktyori.
Qo'g'irchoq teatri	- teatr tomoshalarining maxsus turi, unda qo'g'irchoqboz – aktyorlar tomonidan harakatga keltiriladigan turli qo'g'irchoqlar tomosha ko'rsatadi.
Havaskorlik teatri	- teatr san'ati bilan asosiy mashg'ulotlardan tashqari shug'ullanadiganlar teatri.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2012. – 47 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2010 yil 7 oktabrdagi “2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturi”.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 23 fevraldagi “Nomoddiy madaniy meros muhofazasiga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida”gi Qarori.
4. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
5. Pedagogikadan atamalar lug'ati. – Toshkent: Fan, 2008. – 195 b.
6. Tursunov S.N., Pardayev T.R., Tursunov A.S., Tog'ayeva M.R. O'zbekistonning janubiy huddudlarida nomoddiy madaniyat tarixi. – Toshkent: Muharrir, 2012. – 200 b.
7. Gofurov H. Xalq o'yinlari, qo'shiqlari va an'alariga bir nazar. – Toshkent, 1992. – 82 b.
8. O'zbekiston milliy ensiklopediya - Toshkent, “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2000 y. – 1,10 tom 500 b.
9. Avesto. Tarixiy – adabiy yodgorlik: Asqar Mahkam tarjimasini. – Toshkent: Sharq, 2001. – 384 b.
10. Qodirov M.X. Navoiy va sahna san'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2000. – 167 b.
11. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. T.1. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent: Fan, 1968. – 485 b.
12. Dushamov J. Ommaviy tadbirlar rejissurasi. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2002. – 142 b.
13. Qoraboyev U.X. O'zbek xalqi bayramlari. – Toshkent: Sharq, 2002. – 239 b.
14. Qodirov M.X. O'zbek teatri tarixi. – Toshkent: Ijod dunyosi, 2003. – 239 b.
15. Ahmedov F.E. Ommaviy bayramlar rejissurasi asoslari. – Toshkent: Aloqachi, 2008. – 423 b.
16. Mavlanova R., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2008. – 495 b.
17. Mamatqosimov J.A. Ommaviy bayramlar rejissurasida sahna madaniyati. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. – 206 b.
18. Umarov M. Estrada va ommaviy tomoshalar tarixi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. – 303 b.
19. Mahkamova M. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2012. – 184 b.
20. Tursunov S.N., Pardayev T.R., Tursunov A.S., Tog'ayeva M.R. O'zbekistonning janubiy huddudlarida nomoddiy madaniyat tarixi. – Toshkent: Muharrir, 2012. – 200 b.

MUNDARIJA

Kirish	3
I bob. Madaniyat va san'at kollejlari o'quvchilarida nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish tizimini shakllantirish usullari	
1.1. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limida nomoddiy madaniy merosning talqini va fanlar tarkibida o'zlashtirilishi	7
1.2. Madaniyat va san'at kollejlari o'quvchilarida nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish tizimini shakllantirish yuzasidan pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkillashtirish mezonlari	15
II bob. Ommaviy bayram va tomoshalarda nomoddiy madaniy meros namunalaridan foydalanish usullari	
2.1. Ommaviy bayram va tomoshalarning ijtimoiy-nazariy asoslari	23
2.2. Ommaviy bayram va tomoshalarda nomoddiy madaniy meros namunalaridan foydalanishning ayrim usullari	34
Xulosa	46
Madaniyat va san'at kollejlari o'quvchilarida nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish yuzasidan test savollari	49
Glossariy	59
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	62